

Explaining the key factors effective in the development of tourism-based urban policies in Iraq (case study of the city of Karbala)

Mohammed Waheed Mahan¹, Alireza Jamshidi^{1✉}

1- Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran.

Article Info

Article type:

Research Paper

Keywords:

Key factors,
urban development,
religious tourism,
MICMAC,
Karbala.

Received:

?

Received in revised form:

?

Accepted:

?

pp. ?-?

Abstract

The city of Karbala, as one of the most important religious tourism hubs in the Islamic world, has a unique potential for tourism-based urban development. However, achieving this goal requires identifying and explaining the key factors effective in formulating efficient urban policies. The present study aimed to investigate the key factors effective in developing urban policies related to tourism in the city of Karbala. The study population was all managers, senior experts, and experts in the fields of religious tourism and urban planning in Karbala province, and 15 people were selected as the research sample using the snowball sampling method. The software used in this study was MICMAC. The analysis identified seven key drivers influencing tourism-based urban policy development, ranked by importance as follows: the development of recreational and tourism centers (X14), the creation of new settlements (X1), production infrastructure development (X31), government effectiveness (X21), citizen participation (X4), citizen skill development (X23), and ambiguity in land-use change regulations (X5). The findings indicate that the development of specialized religious tourism infrastructure and human resource empowerment are the main factors in formulating successful urban policies in Karbala. Focusing on these key factors can lead to the formulation of dynamic strategies for sustainable urban development based on tourism.

Citation:

Publisher: Vali-e-Asr University of Rafsanjan

<http://doi.org/10.22072/tmsse.2026.2077991.1099>

The Author(s) ©

* Corresponding Author, Al.jamshidi@urmia.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

Despite the general recognition of the strategic importance of tourism in urban development, the central issue is that Karbala lacks an integrated, practical, sustainable, and context-based policy framework capable of simultaneously strengthening the tourism economy, preserving cultural heritage and the environment, improving the quality of life, and empowering the host community. This profound gap stems from the lack of a systematic, evidence-based understanding of the key factors that influence the formation and successful implementation of such policies. Hence, the core research question is: “What are the key factors effective in developing tourism-based urban policies in Karbala?” Answering this question will not only fill the existing knowledge gap but also serve as the cornerstone for strategic, rational planning to move beyond the current unfavorable situation in this sacred and important metropolis.

Methodology

This study is applied in terms of purpose and, with respect to its nature and data collection method, is classified as futures-oriented and descriptive-analytical research. Its methodological framework is based on structural analysis using the MICMAC approach, which was employed to identify and analyze the interrelationships among the key driving forces of tourism-based urban policy development in the city of Karbala. The study population comprised all managers, senior experts, and specialists in the fields of religious tourism and urban planning in Karbala Province. Using purposive and snowball sampling, a panel of 15 experts with at least 10 years of relevant professional experience and a master's degree or higher was selected as the research sample.

Results

By examining and comparing the direct and indirect effects of factors influencing tourism-based urban development policies in Karbala, key factors were identified and extracted. The

overall results indicate that the seven key factors—listed in descending order of influence—are:

1. Development of recreational and tourism centers (x14)
2. Creation of favorable infrastructure for new settlements (x1)
3. Production infrastructure development (X31),
4. Government effectiveness (X21),
5. Citizen participation (X4),
6. Citizen skill development (X23),
7. Ambiguity in land-use change regulations (X5)

These are the most influential factors in tourism-based urban development policy-making in Karbala.

Discussion and Conclusion

The findings show that the development of recreational and tourism centers is the most influential driver of tourism-based urban policies in Karbala, indicating a policy transition from an exclusive focus on religious tourism toward diversification of the urban tourism ecosystem. In addition, physical and infrastructural drivers provide the initial foundation for the implementation of these policies, while institutional and social drivers play a decisive role in their sustainability and social acceptance. In contrast, ambiguity in land-use change regulations, as an inhibiting driver, reflects the negative impact of institutional uncertainty on investment and the effectiveness of urban policies.

The consistency of the results with previous studies demonstrates that the success of urban tourism policies arises from the dynamic interaction among infrastructure provision, effective governance, human capital, and institutional transparency. The recurrence of these drivers across both direct and indirect impact levels underscores their stability within the system structure and highlights the necessity of adopting a structural and integrated approach to tourism-based urban policymaking.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process

The authors declare that they did not use any artificial intelligence (AI) tools in the preparation of this manuscript.

Funding

This article is not sponsored

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

مقاله در زینت انتشار

تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری در کشور عراق (مطالعه موردی شهر کربلا)

محمد وحید محان^۱، علی‌رضا جمشیدی[✉]

۱- گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ دریافت:

؟؟؟/؟؟/؟؟

تاریخ بازنگری:

؟؟؟/؟؟/؟؟

تاریخ پذیرش:

؟؟؟/؟؟/؟؟

صص.؟؟-؟

کلید واژه‌ها:

پیشران،

توسعه شهری،

گردشگری مذهبی،

MICMAC،

کربلا.

استناد:

<http://doi.org/10.22072/tmsse.2026.2077991.1099>

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه ولی عصر رفسنجان

مقدمه

در عصر حاضر، سکونتگاه‌های انسانی شهری و روستایی با چالش‌ها و تهدیدهای متعددی از جمله رکود اقتصادی، بیکاری و کساد بازار - به‌ویژه در دوران پسا کرونا - مواجه‌اند (Nazari et al., 2020: 16). در این میان، گردشگری به‌عنوان صنعتی پویا و چندبعدی، ظرفیت بالایی در ایجاد تحولات اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و کالبدی سکونتگاه‌ها، به‌ویژه در محیط‌های شهری، دارد. این صنعت که مبتنی بر جابه‌جایی موقت افراد به مقاصد خارج از محل زندگی و کار روزمره است (Abdollahi & Jamshidi, 2024: 48)، به یکی از ارکان اصلی اقتصاد بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه تبدیل شده است. در این چارچوب، گردشگری شهری با اتکا بر جاذبه‌هایی نظیر اماکن تاریخی، مراکز فرهنگی، خدمات درمانی، ورزشی و فضاهای تجاری، نقش مهمی در شکل‌دهی به مقاصد موفق ایفا می‌کند (Shokouhi Bidehendi et al., 2020: 76) و به‌عنوان عاملی مؤثر در تحقق توسعه پایدار با ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی شناخته می‌شود (Bashirkhodaparasti et al., 2024: 185).

از این رو، توسعه هدفمند گردشگری در بافت‌های شهری می‌تواند به ارتقای شاخص‌هایی چون اشتغال‌زایی، درآمدزایی و بهبود کارایی مدیریت شهری منجر شود. با این حال، جوامع شهری و روستایی با چالش‌هایی نظیر ناپایداری مسکن، تراکم جمعیتی، کمبود زیرساخت‌ها، فقر و نابرابری اجتماعی مواجه‌اند (Jamshidi et al., 2022: 24) و در سطحی گسترده‌تر، مسائلی چون فساد، تبعیض، بهره‌کشی از نیروی کار و محرومیت از آموزش نیز بر این شرایط دامن می‌زند (Amnesty International, 2009: 11; United Nations, 2009: 4). همچنین مشکلات اقتصادی از جمله فقر، ناامنی غذایی، سطح رفاه پایین (Jamini & Jamshidi, 2021: 8) و مهاجرت (Jamini et al., 2021: 116) در این جوامع مشهود است. در چنین بستری، گردشگری می‌تواند به‌عنوان یکی از راهبردهای مؤثر در دستیابی به توسعه پایدار شهری و بهبود شرایط جوامع محلی مطرح شود (Jamshidi et al., 2022: 24).

با این حال، دستیابی به این توسعه مطلوب و همه‌جانبه، امری خودجوش و تصادفی نبوده و مستلزم عزمی استراتژیک، برنامه‌ریزی دقیق و مداخله‌ای آگاهانه است. شهرها، به‌عنوان پیچیده‌ترین ساخته‌های بشری، برخلاف پدیده‌های طبیعی، ذاتاً به سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی نیازمندند. انتظار بهبود خودبه‌خود چالش‌های زیرساختی چون مسکن، حمل‌ونقل عمومی، تأمین ایمنی و ارائه خدمات، بدون مداخله و تدبیر «مدیریت شهری»، امری غیرمنطقی است (Imani Jajarmi, 2016: 80). در این راستا، مدیریت شهری در مفهوم نوین خود، دیگر صرفاً یک نهاد اداری نیست، بلکه یک سازمان گسترده و پویا، متشکل از تمام عناصر و اجزای رسمی و غیررسمی است که باهدف اداره، هدایت و کنترل توسعه همه‌جانبه شهری فعالیت می‌کنند و رسالت اصلی آن‌ها، ارائه خدمات به‌گونه‌ای است که رضایت شهروندان را جلب نموده و سطح مشارکت آنان را در فعالیت‌های اجتماعی افزایش دهد (Karimi et al., 2022: 64).

این ارتباط حیاتی بین مدیریت شهری و توسعه پایدار، در «منطقه خاورمیانه» و به‌ویژه در کشور «عراق»، با تمرکز بر شهرهای زیارتی بین‌المللی چون «کربلا»، ابعاد پیچیده‌تر و در عین حال مغفول‌مانده‌تری به خود می‌گیرد. اگرچه این منطقه به دلیل میزبانی از مقدس‌ترین اماکن مذهبی، رشد قابل‌توجهی در حوزه گردشگری به‌ویژه گردشگری زیارتی تجربه کرده است (Vij & Nadkarni, 2022: 193)، اما توجه دانشگاهی و عملی به توسعه آن در چارچوب برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری شهری یکپارچه، به‌شدت ناکافی بوده است (Hazbun, 2006: 202). شهر کربلا به‌عنوان نماد بارز یک شهر با هویت و اقتصاد متکی بر گردشگری مذهبی (مرقد مطهر امام حسین (ع)، حضرت ابوالفضل (ع)، ایام محرم (تاسوعا و عاشورا)، پیاده‌روی اربعین حسینی و ...)، از پتانسیل عظیمی برای تحقق اهدافی چون توسعه اقتصادی، ایجاد اشتغال و تقویت انسجام ملی برخوردار است (Arulmozhi, 2025: 1).

تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری / کج محان و جمشیدی

با این وجود، این پتانسیل درخشان در عمل با موانع و شکاف‌های ساختاری عمیقی روبرو است. فقدان یک استراتژی کلان و سیاست شهری ملی روشن در عراق، پیشینه‌ای از شکست در اجرای طرح‌های توسعه شهری را به جا گذاشته است (Faihan, 2014: 59). این ضعف ساختاری به گونه‌ای است که فرآیندهای برنامه‌ریزی گردشگری، حتی در مقاصد پررونق و استثنایی مانند کربلا نیز با کم‌توجهی سیستمی مواجه شده‌اند (Sharpley, 2008: 14).

در نتیجه این شکاف سیاستی و برنامه‌ریزی، باعث شده تا سکونتگاه‌های شهری مختلف و حتی شهر کربلا امروزه با پیامدهای ناگوار و چندلایه‌ای دست‌به‌گریبان است. زیرساخت‌های ناکافی و فرسوده برای مدیریت حجم انبوه و فصلی زائران، فشار بی‌سابقه‌ای را بر محیط‌زیست وارد کرده و منجر به تخریب تدریجی آن و همچنین فرسایش میراث فرهنگی منحصر به فرد شهر خواهد شد (Patange, 2013: 2270). افزون بر این، ملاحظات پایداری و ارزیابی ظرفیت تحمل اجتماعی و اقتصادی شهر (Shoval, 2018: 372)، اغلب در سیاست‌گذاری‌های کنونی نادیده گرفته می‌شوند (Ahmed, 2024: 42). این وضعیت، در حالی تشدید می‌شود که جامعه میزبان در کربلا، خود با مسائل زیربنایی حاد دیگری چون ناپایداری مسکن، کمبود شدید خدمات اجتماعی و فقر (Ono and Kidokoro, 2020: 384) و همچنین معضلاتی چون کاهش درآمد و نرخ بالای بیکاری (Galani-Moutafi, 2013: 103) روبرو است. در چنین بستری، گردشگری اگرچه می‌توانست به عنوان راهبردی برای نیل به توسعه پایدار و بهبود معیشت جامعه عمل کند، اما به دلیل عدم مدیریت صحیح، نه تنها این فرصت را به طور کامل محقق نکرده، بلکه در مواردی بر دامنه مشکلات افزوده است.

بنابراین، با وجود اقرار عمومی به اهمیت استراتژیک گردشگری در توسعه شهری، مسئله محوری این است که شهر کربلا فاقد یک چارچوب سیاستی یکپارچه، عملی، پایدار و زمینه محور است که بتواند به طور هم‌زمان به تقویت اقتصاد گردشگری، حفظ و صیانت از میراث فرهنگی و محیط‌زیست، و ارتقای کیفیت زندگی و توانمندسازی جامعه میزبان بینجامد. این خلأ عمیق، ریشه در عدم درک نظام‌مند و مبتنی بر شواهد از «پیشران‌های کلیدی» تأثیرگذار بر شکل‌گیری و اجرای موفق چنین سیاست‌هایی دارد. از این رو، پرسش اصلی و بنیادین این پژوهش آن است که «پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری در شهر کربلا کدامند؟» پاسخگویی به این پرسش، نه تنها شکاف دانشی موجود را پر خواهد کرد، بلکه سنگ بنای هرگونه برنامه‌ریزی راهبردی، خردورانه و خروج از وضعیت نامطلوب کنونی برای این کلان‌شهر مقدس و بااهمیت خواهد بود.

با وجود مطالعات متعدد انجام شده در زمینه گردشگری شهری و زیارتی، بخش عمده این پژوهش‌ها یا بر شناسایی چالش‌ها و پیامدهای گردشگری تمرکز داشته‌اند، یا به ارائه پیشنهادهای سیاستی توصیفی و کاربردی بسنده کرده‌اند؛ در حالی که کمتر به تحلیل ساختاری روابط متقابل میان عوامل مؤثر بر سیاست‌گذاری گردشگری شهری پرداخته شده است. به طور خاص، در ادبیات موجود، شناسایی «پیشران‌های کلیدی» که بتوانند نقش تعیین‌کننده و راهبردی در جهت‌دهی به سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری ایفا کنند، عمدتاً به صورت ضمنی و غیرسیستمی انجام شده است. پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد تحلیل ساختاری و بهره‌گیری از روش MICMAC، فراتر از فهرست کردن عوامل، به واکاوی میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرها پرداخته و از این طریق، پیشران‌های بنیادینی را شناسایی می‌کند که می‌توانند مبنای تدوین سیاست‌های شهری یکپارچه، پایدار و زمینه‌محور در شهر زیارتی کربلا قرار گیرند. بدین ترتیب، نوآوری این مطالعه نه تنها در انتخاب مورد پژوهش، بلکه در رویکرد تحلیلی آن به سیاست‌گذاری گردشگری شهری نهفته است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

علیرغم ابعاد مکانی آشکار گردشگری و پیامدهای فضایی گسترده آن، ادبیات علمی موجود در حوزه توسعه و مدیریت گردشگری شهری به‌طور نظام‌مند به مقوله «توسعه مکانی گردشگری» نپرداخته است. بخش عمده‌ای از مطالعات، اگرچه به اهمیت برنامه‌ریزی و مدیریت یکپارچه مقاصد گردشگری اشاره دارند (Edgell & Swanson, 2013: 35; Hall et al., 2015: 12)، اما تمرکز اصلی آن‌ها بر آمار گردشگری، پیامدهای اقتصادی، بازاریابی و برندینگ مقصد بوده و ابعاد سیاستی-فضایی توسعه گردشگری را به‌صورت ضمنی و حاشیه‌ای بررسی کرده‌اند (Bertocchi & Visentin, 2019: 2). برای مثال، پژوهش‌هایی که به توسعه پایدار گردشگری و مراحل چرخه عمر مقصد می‌پردازند (Klepej & Marot, 2024: 2)، اگرچه به ضرورت مدیریت بلندمدت اشاره دارند، اما مطابق با تأکید هووینن¹ (2002)، فاقد تحلیل صریح از مداخلات برنامه‌ریزی مکانی و سیاست‌های فضایی هستند. حتی مطالعاتی که بر توزیع فضایی زیرساخت‌های گردشگری یا الگوهای پراکنش گردشگران تمرکز دارند (Kadi et al., 2022: 1; Nientied, 2021: 344)، عموماً به شناسایی وضعیت موجود بسنده کرده و کمتر به نقش سیاست‌های شهری و ابزارهای برنامه‌ریزی فضایی به‌عنوان نیروهای مداخله‌گر فعال در اصلاح یا هدایت این روندها پرداخته‌اند.

در دهه اخیر، با پیچیده‌تر شدن پیامدهای گردشگری شهری، ادبیات علمی شاهد چرخشی مفهومی بوده است. بر اساس مطالعه پیچ و دویگنان (2023)، محورهایی نظیر حکمرانی شهری، اقتصاد اشتراکی، گردشگری بیش‌ازحد، گردشگری مبتنی بر مکان و پایداری به‌طور فزاینده‌ای در کانون توجه پژوهشگران قرار گرفته‌اند. این چرخش نظری نشان‌دهنده گذار از نگاه بخشی به گردشگری، به درک آن به‌عنوان پدیده‌ای درهم‌تنیده با سیاست‌گذاری شهری و ساختارهای نهادی است. بااین‌حال، تمرکز جغرافیایی این مطالعات عمدتاً معطوف به شهرهای خاصی از جهان جنوب بوده و بخش‌های وسیعی از اروپای مرکزی و شرقی و همچنین بسیاری از شهرهای آسیایی، همچنان در ادبیات گردشگری شهری کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند (Page & Dwyer, 2023: 2). در سطح سیاست‌گذاری نیز، حتی در اسناد کلان برنامه‌ریزی فضایی نظیر دستور کار منطقه‌ای ۲۰۳۰ اتحادیه اروپا (European Commission, 2020)، گردشگری نه به‌عنوان یک پیشران توسعه شهری، بلکه بیشتر به‌مثابه عاملی تهدیدکننده برای مسکن مقرون‌به‌صرفه، انسجام اجتماعی و حفاظت از میراث فرهنگی مطرح شده است. در سطح محلی، واگذاری بخش عمده توسعه زیرساخت‌های گردشگری به سرمایه‌گذاران خصوصی و تفاوت‌های عمیق در نظام‌های مقررات‌گذاری فضایی میان شهرها (Klepej & Marot, 2024: 2)، کنترل و هدایت یکپارچه توسعه گردشگری را به چالشی جدی برای مدیریت شهری بدل کرده است.

در ادبیات داخلی نیز گردشگری شهری به‌درستی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی مدیریت و برنامه‌ریزی شهری شناخته شده و نقش آن در تحقق توسعه پایدار مورد تأکید قرار گرفته است (Pourahmad et al., 2015: 258). بااین‌حال، اکثر این مطالعات بر الزامات کلی زیرساختی و مدیریتی تمرکز داشته و کمتر به این پرسش پرداخته‌اند که کدام نیروها و عوامل، در سطح سیاست‌گذاری شهری، نقش تعیین‌کننده‌تری در موفقیت یا ناکامی توسعه گردشگری ایفا می‌کنند. در این چارچوب، دو محور اساسی قابل تشخیص است: نخست، حکمرانی شهری که در این پژوهش به‌عنوان مجموعه‌ای از سازوکارهای نهادی، سیاستی و مدیریتی تعریف می‌شود که تعامل میان دولت، بخش خصوصی و جامعه محلی را در هدایت توسعه گردشگری تنظیم می‌کند؛ و دوم، ساماندهی فضایی و آمایش گردشگری که به نحوه توزیع مکانی جاذبه‌ها، زیرساخت‌ها و جریان‌های گردشگری در بستر شهر مربوط می‌شود (Karimi et al., 2022: 64). این دو محور، در عمل، از طریق سیاست‌های کاربری زمین، شبکه‌های حمل‌ونقل و طرح‌های توسعه شهری به یکدیگر پیوند می‌خورند.

¹ Hovinen

تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری / کج محان و جمشیدی

از منظر نظری، پیوند میان گردشگری و برنامه‌ریزی شهری را می‌توان در چارچوب تعامل نیروهای ساختاری و کنشگران سیاستی (کارگزارمحوری) تبیین کرد. نیروهای ساختاری شامل بسترهای نهادی، اقتصادی و قانونی هستند که حدود و امکانات توسعه گردشگری را تعیین می‌کنند، درحالی‌که کارگزاران (نظیر مدیران شهری، سیاست‌گذاران و سرمایه‌گذاران) از طریق تصمیمات و راهبردهای خود، مسیر تحقق یا انحراف این توسعه را شکل می‌دهند (Hall, 2008). در این معنا، سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری حاصل برهم‌کنش این دو سطح بوده و شناسایی «پیشران‌های کلیدی» مستلزم تحلیل ساختاری روابط میان این عوامل است.

در مجموع، مرور ادبیات نشان می‌دهد که اگرچه اهمیت گردشگری در توسعه شهری به‌خوبی شناسایی شده، اما خلأ اصلی در فقدان رویکردی تحلیلی برای شناسایی و اولویت‌بندی پیشران‌های سیاستی مؤثر بر توسعه گردشگری شهری نهفته است. بیشتر مطالعات به پیامدها یا الزامات کلی پرداخته‌اند و کمتر به این پرسش پاسخ داده‌اند که کدام عوامل، در مقام نیروهای راهبر، بیشترین نقش را در شکل‌دهی سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری دارند و روابط متقابل آن‌ها چگونه است. این خلأ نظری و تحلیلی، ضرورت بهره‌گیری از رویکردهای تحلیل ساختاری را برجسته می‌سازد؛ رویکردهایی که بتوانند با آشکارسازی روابط تأثیرگذاری و تأثیرپذیری میان عوامل، مبنایی عینی برای سیاست‌گذاری شهری مبتنی بر گردشگری فراهم آورند.

با تبیین مبانی نظری و ضرورت‌های برنامه‌ریزی گردشگری شهری که بر پایه‌های توسعه پایدار، تعادل فضایی و منافع متقابل گردشگران و جامعه میزبان استوار است، اکنون این پرسش مطرح می‌شود که یافته‌های تجربی و پژوهش‌های پیشین چه تصویری از تلفیق این مفاهیم نظری با واقعیت‌های عینی برنامه‌ریزی شهری ارائه می‌دهند؟ در پاسخ به این پرسش، بخش پیشینه تحقیق به مرور و تحلیل مطالعات پیشین می‌پردازد که ارتباط میان گردشگری و سیاست‌های شهری را با تأکید بر چالش‌ها، راهبردها و دستاوردهای آن در بافت‌های جغرافیایی و مدیریتی مختلف مورد بررسی قرار داده‌اند.

جدول (۱). ابعاد و شاخص‌های موردبررسی

نویسندگان (سال)	هدف	یافته‌های کلیدی
Sajjadi et al . (۲۰۱۸)	نقش مدیریت شهری در توسعه پایدار گردشگری ساحلی بوشهر	تأثیر مثبت مدیریت شهری از طریق تأمین امکانات و زیرساخت‌های اولیه در نواحی ساحلی و افزایش رضایت گردشگران
Eskandari Sani & Rezaei (۲۰۱۸)	تبیین نقش مدیریت شهری در تحقق رقابت‌پذیری گردشگری شهر زاهدان	شناسایی چالش‌های کلیدی: فقدان هماهنگی بین سازمانی، کم‌رنگ بودن مشارکت مردمی و ضعف در جذب سرمایه‌گذاری.
Bigpour et al . (۲۰۲۱)	ارزیابی نقش مدیریت شهری در توسعه گردشگری کلان‌شهر تهران	عملکرد مدیریت شهری در حد متوسط، اما با تأثیر کلی مثبت و معنادار بر توسعه گردشگری از طریق مؤلفه‌هایی مانند تجهیزات شهری و خدمات.
Mehdian Behnamiri & Taghvaei (۲۰۲۲)	پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری	حفظ منابع طبیعی، گردشگری صحرا و ورزشی، بهره‌گیری از نخبگان، برگزاری دوره‌های آموزشی در زمینه تولید محصول خلاق، توسعه مراکز اقامتی و پذیرایی به‌ویژه خانه‌های بوم‌گردی
Karimi et al . (۲۰۲۲)	تبیین نقش مؤلفه‌های مدیریت شهری در توسعه گردشگری کلان‌شهر تبریز	چهار بُعد کلیدی مدیریت شهری: زیرساخت‌های شهری، خدمات گردشگری، یکپارچگی نهادهای شهری و منابع مالی و انسانی.
Azhari & Rezvani (۲۰۲۵)	تدوین چارچوبی کاربردی و دانش‌بنیان برای توسعه پایدار گردشگری شهری در اردبیل	ارائه سه الگوی راهبردی کاربردی: ۱- سرمایه‌گذاری در زیرساخت و تشکیل کارگروه تخصصی ۲- تقویت کسب‌وکارهای خلاق و توانمندسازی نیروی محلی ۳- آموزش، تسهیل مشارکت و مطالعات تطبیقی
Abdollahi & Jamshidi (2024)	توسعه گردشگری استان المثنی (کشور عراق) مبتنی بر توسعه پایدار	حضور در سطح بین‌الملل از طریق تبلیغات، عامل جلب مشارکت سرمایه‌گذاری خارجی در زمینه توسعه گردشگری و عامل تدوین

نویسندگان (سال)	هدف	یافته‌های کلیدی
		برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت در جهت افزایش امنیت عمومی، ایجاد مراکز تفریحی اوقات فراغت
Ghadiri et al. (2025)	گردشگری در دمشق سوریه پس از پایان جنگ داخلی	تدوین یک برنامه جامع، تقویت زیرساخت‌ها، استفاده بیشتر از فناوری اطلاعات، افزایش تعاملات بین‌المللی، پایان جنگ و ایجاد امنیت گردشگری
Conaghan et al. (2015)	مدیریت شهری و گردشگری در کلر ایرلند	ضرورت استقرار چارچوب‌های قانونی، نظام‌مندسازی مدیریت، ایجاد سامانه یکپارچه و تقویت مشارکت‌های اجتماعی.
Fernandez et al. (2016)	مدیریت گردشگری در شهرهای تاریخی	موفقیت وابسته به اجرای برنامه‌های متنوع مدیریتی و مشارکت فعال ساکنان در حفاظت از میراث و توسعه گردشگری.
Shoval (2018)	برنامه‌ریزی شهری و گردشگری در شهرهای اروپایی	ضرورت سنجش ظرفیت تحمل اجتماعی توسط مدیریت شهری و طراحی مدل‌های اقتصادی برای منفعت بیشتر جامعه میزبان.
Sutrisnam et al. (2019)	عوامل کلیدی توسعه پایدار در دهکده‌های گردشگری	تأکید بر عوامل فرهنگی، حفظ آیین‌های بومی و شایستگی مدیران و منابع انسانی به‌عنوان عوامل کلیدی.
Alhamud (۲۰۱۹)	توسعه گردشگری سوریه	عدم حمایت مالی، ابزارهای نامناسب بازاریابی، کارکنان واجد شرایط آموزش‌دیده، سیاست‌های ناکارآمد و نگرانی‌های امنیتی
Makhlouf (2019)	توسعه گردشگری و کارآفرینی سوریه	فناوری‌های نوین، چالش‌های سیاسی - اقتصادی، مشکلات زیرساختی
Grah et al. (2020)	توسعه پایدار گردشگری شهری	تلفیق مدیریت شهری و گردشگری پایدار یک ضرورت است و بر آموزش و سیاست‌گذاری کارآمد به‌عنوان محورها تأکید دارد.
Klepej & Marot (۲۰۲۴)	کفایت برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک در مواجهه با رشد گردشگری شهری در ده شهر متوسط اروپای مرکزی	کمبود اقدامات استراتژیک در برنامه‌ریزی فضایی؛ اسناد موجود پاسخگوی رشد گردشگری نیستند و نیاز به هدایت آگاهانه به سمت پایداری وجود دارد.

با مرور نتایج مطالعات پیشین (جدول ۱) می‌توان دریافت که علی‌رغم تفاوت در بسترهای جغرافیایی، نهادی و فرهنگی، بخش قابل توجهی از پژوهش‌ها به نقش پررنگ سازوکارهای نهادی، مدیریتی و مشارکتی در موفقیت یا پایداری توسعه گردشگری اشاره دارند. با این حال، به دلیل ناهمگنی رویکردها، مقیاس تحلیل و چارچوب‌های نظری این مطالعات، نمی‌توان از وجود یک الگوی سیاستی واحد یا خط‌مشی همگن سخن گفت؛ بلکه آنچه مشاهده می‌شود، مجموعه‌ای از شواهد پراکنده است که ضرورت تحلیل ساختاری و نظام‌مند روابط میان عوامل سیاستی مؤثر بر توسعه گردشگری شهری را برجسته می‌سازد.

در ادبیات مدیریت و سیاست‌گذاری شهری، اصطلاح پیشران‌های کلیدی به عواملی اطلاق می‌شود که نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی، جهت‌دهی و شتاب بخشیدن به روندهای توسعه ایفا می‌کنند (Hall, 2008: 58). در حوزه حکمرانی گردشگری شهری، این پیشران‌ها را می‌توان به‌عنوان مجموعه نیروهای ساختاری و کارگزارمحوری تعریف کرد که چارچوب تصمیم‌گیری، اولویت‌بندی سیاستی و تخصیص منابع در شهر را تحت تأثیر قرار می‌دهند. برخلاف فهرست ساده عوامل مؤثر، پیشران‌های کلیدی در تعامل پویا با یکدیگر، «معادله حکمرانی» یک شهر - یک مقصد گردشگری را می‌سازند. مطالعات پیشین، پیشران‌های عمومی توسعه گردشگری، از جمله زیرساخت (Makhlouf, 2019: 194)، بازاریابی (Alhamud, 2019: 9)، و کیفیت جاذبه‌ها (Mehdian Behnamiri & Taghvaei, 2022: 105) را شناسایی کرده‌اند. همچنین، ادبیات گسترده‌ای در مورد ابعاد حکمرانی شهری و عوامل کلان مؤثر بر آن وجود دارد (Shoval, 2018: 371; Karimi et al., 2022: 63; Kazemnezhad et al.,)

تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری / کج محان و جمشیدی

25: 2025). با این حال، شکاف نظری آشکاری در زمینه مفهوم‌پردازی نظام‌مند و سلسله‌مراتب‌بندی این پیشران‌ها در بافت خاص «شهرهای زیارتی-سیاحتی» به چشم می‌خورد. این شکاف به‌ویژه در شرایطی تشدید می‌شود که شهر در وضعیت بازسازی و گذار نهادی پس از دوره‌های بحران یا ناپایداری قرار دارد و هم‌زمان با الزامات توسعه پایدار، فشارهای ناشی از زیارت انبوه و نیازهای بازسازی کالبدی و نهادی مواجه است (Rocca & Zielinski, 2022: 1-3).

پرسش محوری که این شکاف ایجاد می‌کند آن است که در چنین بافت پیچیده‌ای، کدام دسته از پیشران‌ها وزن و اثر تعیین‌کننده‌تری در تدوین و اجرای سیاست‌های شهری دارند و این پیشران‌ها چگونه در چارچوب یک نظام حکمرانی چند ذینفعی تعامل می‌کنند؟ برای پر کردن این شکاف و پاسخ به پرسش پژوهش حاضر، لازم است پیشران‌ها نه به‌صورت فهرستی پراکنده، بلکه در چارچوبی تحلیلی و چندبعدی مفهوم‌پردازی شوند. بر این اساس، در این مطالعه، پیشران‌های کلیدی توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری به‌عنوان عوامل ساختاری و کنشگر محوری تعریف می‌شوند که در سطوح مختلف (کلان، میانی، خرد) ظاهر شده و توانایی اثرگذاری قاطع و جهت‌دهنده بر محتوا، فرآیند و نتایج سیاست‌گذاری شهری در حوزه گردشگری را دارا هستند.

مواد و روش‌ها

نوع پژوهش و چارچوب روش‌شناختی

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش گردآوری داده‌ها، در زمره پژوهش‌های آینده‌پژوهی و توصیفی-تحلیلی قرار می‌گیرد. چارچوب روش‌شناختی آن، تحلیل ساختاری مبتنی رویکرد میک‌مک^۱ است که به‌منظور شناسایی و تحلیل روابط متقابل بین پیشران‌های کلیدی توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری در شهر کربلا به کار گرفته شده است.

روش‌ها و ابزارهای گردآوری داده‌ها

این مطالعه در دو مرحله متوالی و تکمیلی انجام پذیرفته که به شرح زیر است:

مرحله اول: شناسایی اولیه پیشران‌ها: با استفاده از روش مطالعه کتابخانه‌ای و مرور نظام‌مند ادبیات پژوهش‌های مرتبط با گردشگری مذهبی، مدیریت شهری، برنامه‌ریزی گردشگری و توسعه منطقه‌ای، و فن پویش محیطی فهرست اولیه‌ای از پیشران‌های مؤثر (متشکل از ۷۸ عامل) استخراج گردید.

مرحله دوم: پالایش نهایی پیشران‌ها و تشکیل ماتریس اثرات متقابل: در این مرحله، با تشکیل یک پنل خبرگان متشکل از ۱۵ نفر از صاحب‌نظران حوزه‌های مدیریت گردشگری، برنامه‌ریزی شهری، مدیریت اماکن مذهبی، دانشگاهیان و مدیران اجرایی آشنا با شرایط اجتماعی-اقتصادی شهر کربلا، فهرست اولیه عوامل استخراج‌شده از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی در اختیار خبرگان قرار گرفت. فرآیند پالایش متغیرها به‌صورت مرحله‌ای و بر اساس معیارهای مشخص انجام شد. این معیارها شامل: (۱) حذف عوامل دارای تکرار یا هم‌پوشانی مفهومی، (۲) ادغام متغیرهایی که از دیدگاه خبرگان ذیل یک مفهوم جامع‌تر قابل‌صورت‌بندی بودند، و (۳) حذف عواملی بود که سطح توافق خبرگان درباره میزان اهمیت و اثرگذاری آن‌ها به آستانه قابل قبول نرسید. بر این اساس، فهرست اولیه عوامل پس از اعمال نظر جمعی خبرگان به ۳۵ عامل تقلیل یافت که به‌عنوان مهم‌ترین پیشران‌های مؤثر بر سیاست‌گذاری توسعه شهر کربلا مبتنی بر گردشگری انتخاب شدند (جدول ۲). این عوامل در گام بعدی به‌منظور تحلیل روابط متقابل و سنجش شدت اثرگذاری و اثرپذیری، در قالب پرسشنامه مقایسات زوجی طراحی شدند. در ادامه، با تکمیل ماتریس اثرات متقابل، روابط

¹ MICMAC

مستقیم و غیرمستقیم میان عوامل استخراج شد و بر اساس نتایج تحلیل ساختاری MICMAC، پیشران‌های کلیدی مؤثر در سیاست‌گذاری توسعه گردشگری شهر کربلا شناسایی و طبقه‌بندی گردیدند.

جدول (۲). متغیرهای نهایی موردبررسی در تحلیل ساختاری

ایجاد مطلوب زیرساخت‌های مرتبط با سکونتگاه‌های جدید (x1)	تغییر کاربری‌های اطراف شهرها و سکونتگاه‌های روستایی (x2)	افزایش تعامل در بین شهروندان جامعه (x3)	داشتن برنامه‌هایی در جهت جلب مشارکت مؤثر شهروندان در برنامه‌های توسعه شهری (x4)	ابهام در قوانین و مقررات مرتبط با تغییر کاربری اراضی (x5)
تقویت سرمایه‌گذاری دولتی و بخش خصوصی با هم در بخش توسعه شهری (x6)	توجه به بحث رقابت - پذیری شهری (x7)	توجه به گروه‌های مختلف ذینفعان در توسعه شهری (x8)	برنامه‌ریزی در جهت برند سازی دائمی شهری (x9)	تقویت و بهبود عملکرد ناقص دولت در زمینه واگذاری اراضی به متقاضیان جدید (x10)
عدم شفافیت در طرح‌های توسعه فیزیکی شهری (x11)	مشخص کردن چشم‌انداز روشن و مشخص در زمینه آینده‌نگری توسعه فیزیکی سکونتگاه‌ها (x12)	جلوگیری از تفکیکی غیرقانونی اراضی (x13)	توسعه مراکز تفریحی و گردشگری (x14)	رعایت اصول و موازین شهر سالم (x15)
جلوگیری از تأثیرگذاری ملاحظات سیاسی بر برنامه‌های توسعه فیزیکی (x16)	تشویق به رشد و توسعه از درون (x17)	توسعه زیرساخت‌های الکترونیک شهری (x18)	سرمایه‌گذاری در بخش آموزش (x19)	توجه به تعلق مکانی افراد مختلف (x20)
اثر بخشی دولت در برنامه‌های توسعه شهری (x21)	توجه به شاخص‌های سرمایه اجتماعی شهروندان (x22)	افزایش مهارت حرفه‌ای شهروندان (x23)	توجه خاص و ویژه به سکونتگاه‌های غیررسمی (x24)	توزیع عادلانه خدمات شهری (x25)
افزایش امکانات تجاری - خدماتی (x26)	راهبرد ارتقاء کیفی زندگی ساکنان محلات کم برخوردار (x27)	توجه به امنیت فردی (x28)	استفاده از حمل و نقل پایدار (x29)	توسعه راه‌های مواصلاتی درون شهری (x30)
گسترش زیرساخت‌های مرتبط با پتانسیل‌های تولیدی با نگاهی به گردشگری مذهبی (x31)	سرمایه‌گذاری ویژه در زمینه زیرساخت‌های رفاهی - بهداشتی (x32)	نگاهی ویژه به توسعه درون‌زای شهر (x33)	توسعه مراکز و زیرساخت‌های تجاری - رفاهی اطراف حرم امام حسین (x34)	توجه به شکل و تراکم شهری (x35)

لازم به ذکر است که در زمان استفاده از تحلیل ساختاری، کلیه محاسبات در ماتریس $n \times n$ انجام می‌گردد. در این پژوهش یک ماتریس 35×35 تشکیل شد و تأثیر متقابل هر یک از عوامل موردبررسی به‌صورت زوجی ارزیابی شد. قدرت این مدل در مشخص کردن میزان ارتباط بین عوامل موردبررسی متغیرها و در آخر شناسایی عوامل کلیدی مؤثر در سیاست‌گذاری توسعه شهر کربلا مبتنی بر گردشگری است و به توصیف شبکه ارتباط بین پیشران‌ها می‌پردازد و در نهایت عوامل یا پیشران‌های کلیدی شناسایی می‌شود. در این مدل جهت مقایسه‌های زوجی از اعداد صفر تا ۴ استفاده می‌شود که در ادامه هریک تشریح شده‌اند: عدد ۰

تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری / کج محان و جمشیدی

نشان‌دهنده «عدم تأثیر» دو متغیر برهم است؛ عدد ۱ نشان‌دهنده «تأثیر ضعیف» دو متغیر برهم است؛ عدد ۲ نشان‌دهنده «تأثیر متوسط» دو متغیر برهم است؛ عدد ۳ نشان‌دهنده «تأثیر زیاد» دو متغیر برهم است؛ و P یا عدد چهار نشان‌دهنده تأثیر بالقوه دو متغیر موردنظر در آینده است.

به صورت کلی بر اساس اطلاعات استخراج شده از بخش میدانی را می‌توان در ماتریس دارای محوری دوبعدی (شکل ۱) ترسیم کرد. محور افقی این ماتریس دوبعدی، نشان‌دهنده مجموع امتیازهای سطری یک عامل است. محور عمودی این ماتریس، مشخص‌کننده مجموع امتیازهای ستونی یک عامل موردبررسی است. با جمع کردن سطری، ستونی و مقیاس بندی محورهای مختصات، به هر متغیر می‌توان امتیازی سطری و ستونی اختصاص داد و آن را در فضای دوبعدی مکان‌یابی کرد. مجموع امتیازهای سطری نشان‌دهنده تأثیرگذاری یک عامل بر همه عامل‌های موردبررسی دیگر و مجموع ستونی نشان‌دهنده میزان تأثیرپذیری یا وابستگی عامل به همه عامل‌های موردبررسی دیگر است. بنابراین، هر یک از مسائل یا متغیرها در فضای دوبعدی در نموداری چهاربخشی قابل مکان‌یابی خواهند بود (Godet et al., 2008: 61).

شکل ۱. ماتریس اثرات متقاطع به صورت فرضی

	V1	V2	V3	V4	V5
V1	0	2	1	3	2
V2	1	0	2	0	3
V3	0	2	0	2	1
V4	1	0	1	0	3
V5	0	1	3	0	0

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری این پژوهش را کلیه مدیران، کارشناسان ارشد و صاحب‌نظران حوزه‌های گردشگری مذهبی و برنامه‌ریزی شهری در استان کربلا تشکیل دادند. با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و گلوله برفی، گروهی ۱۵ نفره از خبرگان که دارای حداقل ۱۰ سال سابقه کاری مرتبط و مدرک دانشگاهی کارشناسی ارشد به بالا بودند (۲ نفر استاد دانشگاه، ۵ نفر کارمند شهرداری کربلا، ۳ نفر کارمند استانداری کربلا، ۵ نفر کارمند سازمان گردشگری کربلا)، به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. این تعداد نمونه با استناد به مطالعات مشابه داخلی از جمله داوری و امینی (2023)، فلاحی و رونقی (2022) و فتاح‌زاده و همکاران (2024) که با استفاده از تحلیل ساختاری MICMAC و اتکا بر قضاوت خبرگان به بررسی پیشران‌های گردشگری در بسترهای مکانی مختلف پرداخته‌اند، به عنوان حجم نمونه‌ای متعارف و قابل قبول در این گونه پژوهش‌ها تلقی می‌شود.

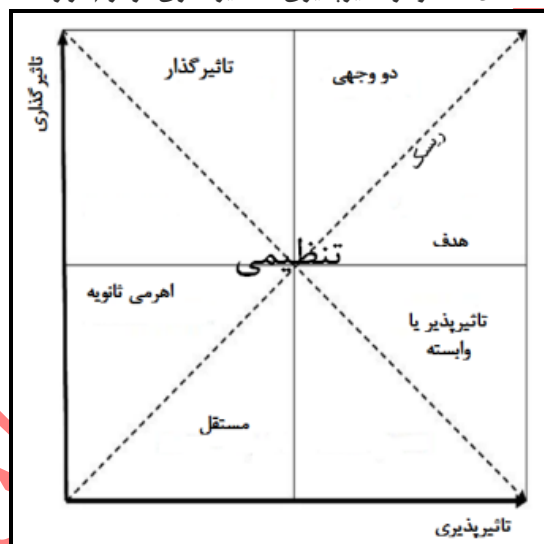
روش تحلیل داده‌ها

داده‌های حاصل از ماتریس اثرات متقابل با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک مورد تحلیل قرار گرفت. مراحل تحلیل در این نرم‌افزار به شرح زیر است:

- تشکیل ماتریس مستقیم (MDI): داده‌های پرسشنامه‌های خبرگان جمع‌بندی و میانگین‌گیری شد تا یک ماتریس مستقیم $(N \times N)$ (تعداد نهایی پیش‌ران‌ها N) ایجاد گردد.
- محاسبه ماتریس مستقیم نرمال شده: ماتریس مستقیم، نرمال‌سازی شد.

- محاسبه ماتریس اثرات غیرمستقیم (MII): با افزایش توان‌های ماتریس در فرآیند تکراری، اثرات غیرمستقیم و نهایی بین پیش‌ران‌ها محاسبه گردید.
- ترسیم نقشه پراکندگی عوامل: در این مرحله، برای هر عامل، دو شاخص قدرت نفوذ^۱ وابستگی^۲ محاسبه و عوامل بر اساس این دو شاخص در یک صفحه مختصات دوبعدی در چهار ربع (شکل ۲) دسته‌بندی می‌شوند:
- عوامل محرک/پیش‌ران (تأثیرگذار): دارای قدرت نفوذ بالا و وابستگی کم. این عوامل، اهرم‌های کلیدی سیستم هستند.
- عوامل کلیدی/رله: دارای قدرت نفوذ بالا و وابستگی بالا. این عوامل ناپایدار بوده و هر تغییر در آن‌ها پیامدهای گسترده‌ای دارد و به‌صورت کلی شامل دو بخش دوجویی و هدف است.
- عوامل متأثر (وابسته): دارای قدرت نفوذ کم و وابستگی بالا. این عوامل عموماً خروجی سیستم محسوب می‌شوند.
- عوامل مستقل: دارای قدرت نفوذ کم و وابستگی کم. این عوامل نقش کم‌رنگ‌تری در پویایی سیستم دارند.

• شکل ۲. نمودار تأثیرپذیری - تأثیرگذاری در نرم‌افزار Micmac

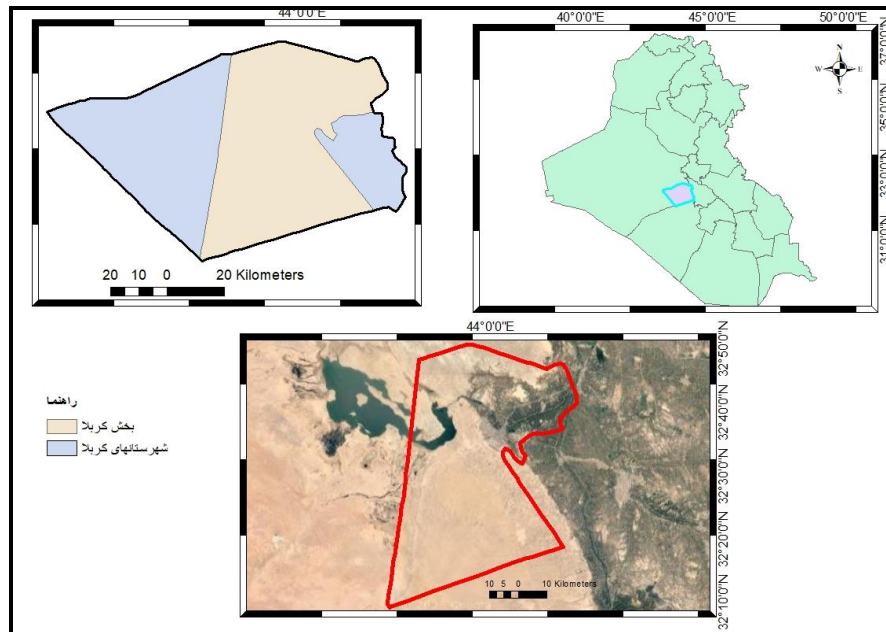
خروجی این تحلیل، شناسایی پیش‌ران‌های کلیدی و محرک است که بیشترین نقش را در شکل‌دهی به آینده سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری در کربلا دارند. همچنین، ترسیم نقشه جابجایی^۳ امکان مقایسه اثرات مستقیم و غیرمستقیم و شناسایی عوامل با پتانسیل ناپایداری در بلندمدت را فراهم می‌آورد.

این مطالعه در شهر کربلا، یکی از مهم‌ترین قطب‌های گردشگری مذهبی عراق و جهان اسلام انجام شده است. شهر کربلا به دلیل وجود حرم امام حسین (ع) و عباس (ع)، سالانه پذیرای میلیون‌ها زائر از سراسر جهان است که توسعه سیاست‌های شهری همسو با گردشگری را به یک ضرورت تبدیل کرده است. شهر کربلا به لحاظ موقعیت نسبی در ۴۴.۳ درجه عرض جغرافیایی و ۳۶.۳۲ درجه طول جغرافیایی قرار گرفته که موقعیت آن بر کرانه جلگه آبرفتی مرکزی عراق است. از طرفی دیگر، با توجه قرار گرفتن شهر کربلا بر روی خط مواصلاتی عراق و شبه‌جزیره عربی، باعث اهمیت این منطقه شده است (Al-Ansari, 2006: 111). مساحت استان کربلا بیش از ۵۰۳۴ کیلومتر مربع بوده و شامل سه منطقه و دو ناحیه است. به‌صورت کلی این استان ۱/۱ درصد از کل مساحت کشور عراق

تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری / کج محان و جمشیدی

را به خود اختصاص می‌دهد. با توجه به قرارگیری این استان در حوزه دشت آبرفتی، دارای ۹/۳۳ کیلومترمربع اراضی قابل کشت بوده که بیشتر تحت کاشت نخل و مرکبات است.

شکل ۳. موقعیت استان کربلا و شهرستان کربلا در کشور عراق

منبع: (USGS.gov & Ministry of Water Resources, 2020)

یافته‌های پژوهش

نتایج بررسی جزئیات پاسخ افراد مورد مطالعه در زمینه هدف اصلی پژوهش نشان داد که نرخ پرشدگی^۱ (درصد سلول‌های پر شده با اعداد ۱ تا ۳ و یا P) برابر با ۶۹/۹۵ درصد است. به عبارتی می‌توان عنوان نمود که از کل ۱۲۲۵ سلول موجود، ۸۵۷ سلول با استفاده از اعداد غیر از صفر تکمیل شده است. به صورت کلی می‌توان عنوان نمود که هرچه میزان پرشدگی یک ماتریس بیشتر باشد، پیچیدگی ارتباطات مستقیم بین متغیرها بیشتر بوده و در این شرایط تمرکز بر روابط غیرمستقیم و بالقوه با عدم قطعیت بیشتری همراه خواهد بود (Seddigh et al., 2019: 216). همچنین، یکی از مواردی که در زمینه بررسی وضعیت روایی اطلاعات جمع‌آوری شده می‌تواند به پژوهشگر کمک کند، بررسی درجه مطلوبیت اطلاعات جمع‌آوری شده است. همان‌طور که در جدول ۳ قابل مشاهده است، اطلاعات مورد استفاده با چهار چرخش به مناسب‌ترین درجه مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصد رسیده و این امر نشان از روایی مناسب و بالای اطلاعات جمع‌آوری شده را دارد.

جدول (۳). جزئیات پاسخ‌های ارائه شده از سوی افراد مورد مطالعه و درجه مطلوبیت آن‌ها

مقدار	اندازه ماتریس	تعداد صفرها (بدون تأثیر)	تعداد یک‌ها (با تأثیر کم)	تعداد دوها (با تأثیر متوسط)	تعداد سه‌ها (با تأثیر زیاد)	تعداد Pها (با تأثیر بالقوه)	تعداد کل غیر صفرها	نرخ پرشدگی
	۳۵	۳۶۸	۴۴۳	۳۳۹	۷۵	۰	۸۵۷	۶۹/۹۵
درجه مطلوبیت	تعداد تکرار		تأثیر گذار		تأثیر پذیر			
	۱		۹۵٪		۹۶٪			
	۲		۱۰۰٪		۱۰۱٪			

۹۹٪	۱۰۰٪	۳	
۱۰۰٪	۱۰۰٪	۴	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

نقشه‌های اثرات

اطلاعات حاصل از ماتریس تحلیل ساختاری متغیرهای مورد مطالعه، در قالب یک نمودار دوبعدی موسوم به «نقشه نفوذ-وابستگی» ترسیم می‌شود. در این نمودار، میزان تأثیرگذاری^۱ هر متغیر که از مجموع امتیازهای سطری آن در ماتریس به دست می‌آید، بر روی محور عمودی و میزان تأثیرپذیری یا وابستگی^۲ که حاصل مجموع امتیازهای ستونی هر متغیر است، بر روی محور افقی نمایش داده می‌شود. لازم به توضیح است که ماتریس تحلیل ساختاری در روش MICMAC به صورت یک ماتریس مربعی ($N \times N$) تعریف می‌شود که روابط اثرگذاری مستقیم میان متغیرها را نشان می‌دهد و الزاماً متقارن نیست؛ به گونه‌ای که شدت اثرگذاری یک متغیر بر متغیر دیگر می‌تواند مستقل از میزان اثرپذیری آن از همان متغیر باشد.

بر این اساس، جمع سطری هر متغیر در ماتریس تحلیل ساختاری بیانگر میزان نفوذ و تأثیرگذاری آن بر سایر متغیرها و مجموع ستونی آن نشان‌دهنده درجه وابستگی یا تأثیرپذیری متغیر مورد نظر نسبت به سایر مؤلفه‌های سیستم است. در نهایت، نحوه استقرار و پراکنش متغیرها در نمودار دوبعدی نفوذ-وابستگی، وضعیت پایداری یا ناپایداری سیستم و نقش ساختاری هر متغیر در آن را مشخص می‌سازد (Godet, 2006: 189). به صورت کلی، صفحه پراکندگی را می‌توان به چهار بخش تقسیم نمود و با توجه به اینکه جمع مقادیر ماتریسی در کدام ناحیه قرار بگیرد، چهار دسته متغیر: ۱- متغیرهای دوجبهی؛ ۲- متغیرهای تأثیرگذار؛ ۳- متغیرهای تأثیرپذیر؛ ۴- متغیرهای مستقل قابل شناسایی هستند.

تحلیل اثرات مستقیم

بر اساس نتایج شکل ۴، جدول ۴ و جدول ۵، نتایج تحلیل اثرات مستقیم نشان داد که متغیرهای توجه به امنیت فردی (x28)، جلوگیری از تفکیکی غیرقانونی اراضی (x13)، افزایش مهارت حرفه‌ای شهروندان (x23)، راهبرد ارتقاء کیفی زندگی ساکنان محلات کم برخوردار (x27)، توجه به بحث رقابت‌پذیری شهری (x7) دارای بیشترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در زمینه سیاست‌گذاری توسعه شهر کربلا هستند و به عبارتی مهم‌ترین عوامل محسوب می‌شوند. لازم به توضیح است که این متغیرها در بخش متغیرهای ریسک قرار گرفته، لذا استعداد تبدیل شدن به عوامل کلیدی را نیز دارا هستند. همچنین، در بخش متغیرهای دوجبهی (بالا و سمت راست شکل ۴)، دسته‌ای دیگر از عوامل وجود دارند که در پایین خط قطری بخش مربوط به متغیرهای ابهام در قوانین و مقررات مرتبط با تغییر کاربری اراضی (x5)، داشتن برنامه‌هایی در جهت جلب مشارکت مؤثر شهروندان در برنامه‌های توسعه شهری (x4)، سرمایه‌گذاری در بخش آموزش (x19) می‌شوند؛ و از این متغیرها به عنوان متغیرهای هدف یاد می‌شود. این متغیرها نتایج تکاملی سیستم هستند و به عبارتی دیگر نمایانگر اهداف ممکن در سیستم مورد نظر بوده و با دست‌کاری در متغیرهای مورد نظر می‌توان به هدف مورد نظر و تکامل سیستم دست یافت.

متغیرهای پیشران که باعث تغییر در سیستم خواهد شد و به عبارتی دارای تأثیرگذاری بالایی هستند شامل سرمایه‌گذاری ویژه در زمینه زیرساخت‌های رفاهی - بهداشتی (x32)، توجه به تعلق مکانی افراد مختلف (x20)، توسعه مراکز تفریحی و گردشگری (x14)، ایجاد مطلوب زیرساخت‌های مرتبط با سکونتگاه‌های جدید (x1)، رعایت اصول و موازین شهر سالم (x15)، استفاده از حمل‌ونقل پایدار (x29)، توسعه راه‌های مواصلاتی درون شهری (x30) است.

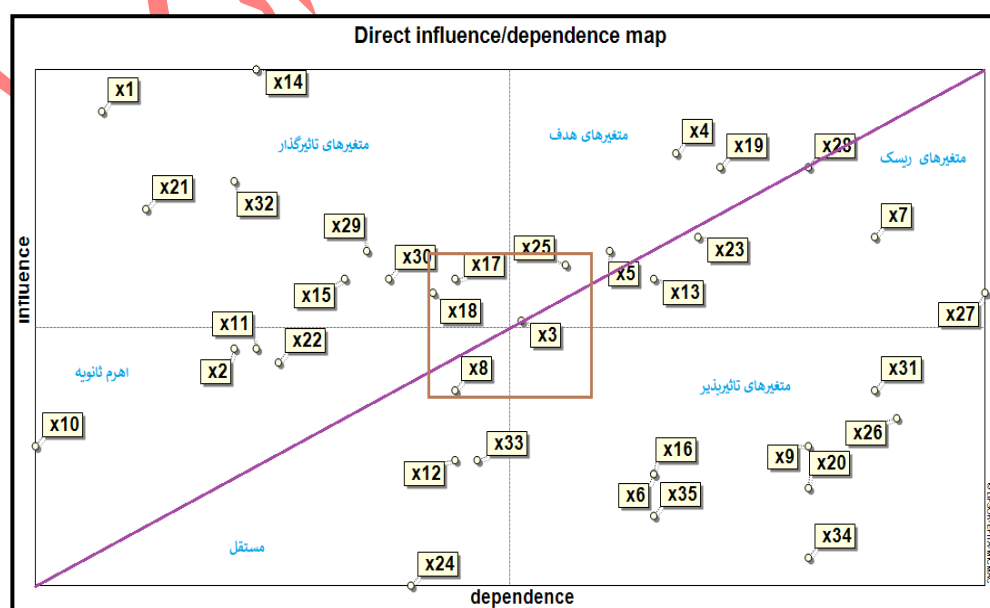
تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری / کج محان و جمشیدی

دسته‌ای دیگر از متغیرها که در سمت چپ و پایین شکل ۴ قرار دارند و به‌عنوان متغیرهای مستقل شناخته می‌شوند. این متغیرها خود شامل دودسته متغیرهای مستقل (مانند توجه خاص و ویژه به سکونتگاه‌های غیررسمی (x24)، مشخص کردن چشم‌انداز روشن و مشخص در زمینه آینده‌نگری توسعه فیزیکی سکونتگاه‌ها (x12)، نگاهی ویژه به توسعه درون‌زای شهر (x33)) یا اهرم ثانویه (مانند توجه به شاخص‌های سرمایه اجتماعی شهروندان (x22)، عدم شفافیت در طرح‌های توسعه فیزیکی شهری (x11)، تغییر کاربری‌های اطراف شهرها و سکونتگاه‌های روستایی (x2)، تقویت و بهبود عملکرد ناقص دولت در زمینه واگذاری اراضی به متقاضیان جدید (x10)) شناخته می‌شوند. به‌صورت کلی این دسته از عوامل دارای تأثیرپذیری و تأثیرگذاری پایینی در سیستم هستند.

متغیرهای تأثیرپذیر در این پژوهش شامل افزایش امکانات تجاری - خدماتی (x26)، گسترش زیرساخت‌های مرتبط با پتانسیل‌های تولیدی با نگاهی به گردشگری مذهبی (x31)، توسعه مراکز و زیرساخت‌های تجاری - رفاهی اطراف حرم امام حسین (x34)، توجه به شکل و تراکم شهری (x35)، تقویت سرمایه‌گذاری دولتی و بخش خصوصی باهم در بخش توسعه شهری (x6)، جلوگیری از تأثیرگذاری ملاحظات سیاسی بر برنامه‌های توسعه فیزیکی (x16)، برنامه‌ریزی در جهت برند سازی دائمی شهری (x9)، توجه به تعلق مکانی افراد مختلف (x20) است. این متغیر که در قسمت پایین و سمت راست شکل ۴ جای گرفته و از آن‌ها به‌عنوان متغیر نتیجه نیز یاد می‌شود. این متغیرها از تأثیرپذیری بسیار بالا از سیستم و تأثیرگذاری بسیار پایین در سیستم برخوردار هستند. به‌صورت کلی می‌توان گفت که این دسته از متغیرها نتیجه متغیرهای مستقل (سمت پایین و چپ شکل ۴) بوده و اگر متغیرهای مستقل و تأثیرگذار روند مثبتی داشته باشند، این متغیرها نیز مثبت خواهند بود.

متغیرهای تنظیمی دسته‌ای دیگر از متغیرهای در سیستم موردنظر هستند که این متغیرها تقریباً مرکز شکل ۴ قرار دارند و شامل توجه به گروه‌های مختلف ذینفعان در توسعه شهری (x8)، توزیع عادلانه خدمات شهری (x25)، افزایش تعامل در بین شهروندان جامعه (x3)، توسعه زیرساخت‌های الکترونیک شهری (x18)، تشویق به رشد و توسعه از درون (x17) هست. این متغیرها حالت تنظیمی دارند و گاهی به‌عنوان اهرم ثانویه نیز عمل می‌کنند. بسته به سیاست‌هایی که برنامه‌ریزان و مدیران برای اهداف خود بکار می‌برند، این متغیرها قابلیت ارتقاء به متغیرهای تأثیرگذار، متغیرهای تعیین‌کننده و یا متغیرهای هدف و ریسک را دارند.

شکل ۴: پراکندگی متغیرهای مستقیم و جایگاه آن‌ها در محور تأثیرگذاری - تأثیرپذیری

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره ؟، شماره ؟، ؟

جدول ۴: وضعیت عوامل تأثیرگذار و تأثیرپذیر مستقیم مختلف استخراج شده با استفاده از نرم افزار Micmac در زمینه سیاست گذاری توسعه شهر کربلا

متغیرهای تعیین کننده یا تأثیرگذار	سرمایه گذاری ویژه در زمینه زیرساخت های رفاهی - بهداشتی (x32)، توجه به تعلق مکانی افراد مختلف (x20)، توسعه مراکز تفریحی و گردشگری (x14)، ایجاد مطلوب زیرساخت های مرتبط با سکونتگاه های جدید (x1)، رعایت اصول و موازین شهر سالم (x15)، استفاده از حمل و نقل پایدار (x29)، توسعه راه های مواصلاتی درون شهری (x30)
متغیرهای دووجهی	ریسک: توجه به امنیت فردی (x28)، جلوگیری از تفکیکی غیرقانونی اراضی (x13)، افزایش مهارت حرفه ای شهروندان (x23)، راهبرد ارتقاء کیفی زندگی ساکنان محلات کم برخوردار (x27)، توجه به بحث رقابت پذیری شهری (x7)
	هدف: ابهام در قوانین و مقررات مرتبط با تغییر کاربری اراضی (x5)، داشتن برنامه هایی در جهت جلب مشارکت مؤثر شهروندان در برنامه های توسعه شهری (x4)، سرمایه گذاری در بخش آموزش (x19)
متغیرهای تأثیرپذیر	افزایش امکانات تجاری - خدماتی (x26)، گسترش زیرساخت های مرتبط با پتانسیل های تولیدی با نگاهی به گردشگری مذهبی (x31)، توسعه مراکز و زیرساخت های تجاری - رفاهی اطراف حرم امام حسین (x34)، توجه به شکل و تراکم شهری (x35)، تقویت سرمایه گذاری دولتی و بخش خصوصی باهم در بخش توسعه شهری (x6)، جلوگیری از تأثیرگذاری ملاحظات سیاسی بر برنامه های توسعه فیزیکی (x16)، برنامه ریزی در جهت برند سازی دائمی شهری (x9)، توجه به تعلق مکانی افراد مختلف (x20)
متغیرهای مستقل	مستقل: توجه خاص و ویژه به سکونتگاه های غیررسمی (x24)، مشخص کردن چشم انداز روشن و مشخص در زمینه آینده نگری توسعه فیزیکی سکونتگاه ها (x12)، نگاهی ویژه به توسعه درون زای شهر (x33)
	اهرم ثانویه: توجه به شاخص های سرمایه اجتماعی شهروندان (x22)، عدم شفافیت در طرح های توسعه فیزیکی شهری (x11)، تغییر کاربری های اطراف شهرها و سکونتگاه های روستایی (x2)، تقویت و بهبود عملکرد ناقص دولت در زمینه واگذاری اراضی به متقاضیان جدید (x10)
متغیرهای تنظیمی	توجه به گروه های مختلف ذینفعان در توسعه شهری (x8)، توزیع عادلانه خدمات شهری (x25)، افزایش تعامل در بین شهروندان جامعه (x3)، توسعه زیرساخت های الکترونیک شهری (x18)، تشویق به رشد و توسعه از درون (x17)

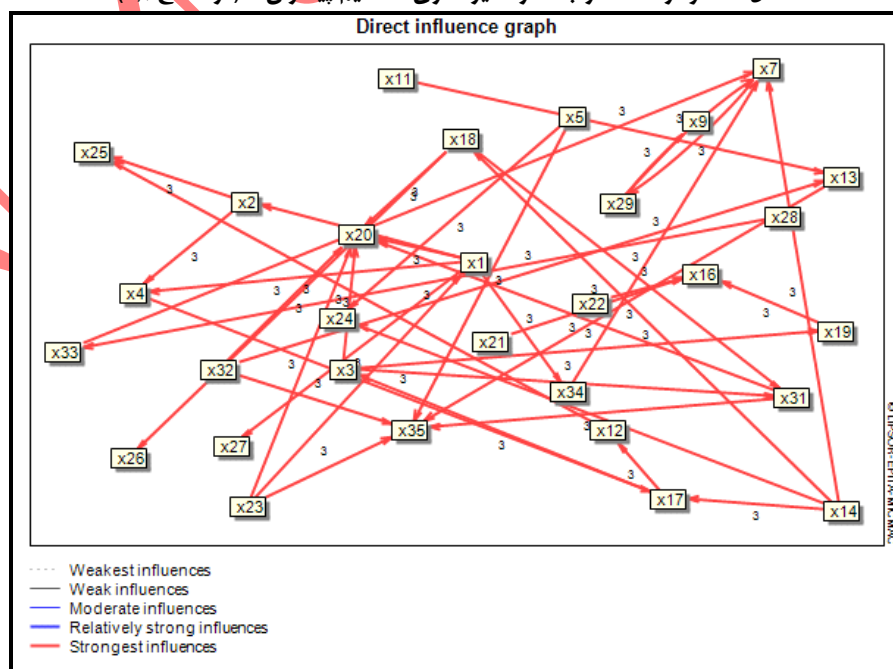
مأخذ: یافته های تحقیق، ۱۴۰۲

جدول ۵: عوامل کلیدی تأثیرگذار در زمینه سیاست گذاری توسعه شهر کربلا

رتبه	متغیر	میزان تأثیرگذاری	متغیر	میزان تأثیرپذیری
1	x14	423	x27	438
2	x1	401	x26	408
3	x4	378	x7	401
4	x19	371	x31	401
5	x28	371	x9	378
6	x32	364	x20	378
7	x21	349	x28	378
8	x7	334	x34	378
9	x23	334	x19	349
10	x5	326	x23	341
11	x29	326	x4	334
12	x25	319	x6	326
13	x13	312	x13	326

عوامل کلیدی تأثیرگذار مستقیم					
رتبه	متغیر	میزان تأثیرگذاری	متغیر	میزان تأثیرپذیری	
14	x15	312	x16	326	
15	x17	312	x35	326	
16	x30	312	x5	312	
17	x18	304	x25	297	
18	x27	304	x3	282	
19	x3	289	x33	267	
20	x2	274	x8	260	
21	x11	274	x12	260	
22	x22	267	x17	260	
23	x8	252	x18	252	
24	x31	252	x24	245	
25	x26	237	x30	237	
26	x9	222	x29	230	
27	x10	222	x15	222	
28	x12	215	x22	200	
29	x33	215	x11	193	
30	x6	208	x14	193	
31	x16	208	x2	185	
32	x20	200	x32	185	
33	x35	185	x21	156	
34	x34	163	x1	141	
35	x24	148	x10	118	

شکل ۵. نمودار شدت ارتباط در تأثیرگذاری مستقیم پیشران‌ها (در سطح ۵٪)

شکل ۵ نمایش گرافیکی اثرگذاری مستقیم عوامل تأثیرگذار در زمینه سیاست‌گذاری توسعه شهر کربلا را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌گردد در این تصویر اثرگذاری مستقیم هر یک از سیاست‌ها موردبررسی را بر سایر سیاست‌ها مشخص و آشکار می‌نماید. البته قابل‌یادآوری بوده که در این نمایش گرافیکی وضعیت تأثیرگذاری مستقیم عوامل تأثیرگذار به صورت ضعیف-ترین تا قوی‌ترین قابل مشاهده است. البته لازم به توضیح است که در شکل ۵ فقط قوی‌ترین اثرگذاری مستقیم عوامل مورد مطالعه قابل مشاهده است.

تحلیل اثرات غیرمستقیم

در این بخش از مطالعه به بررسی اثرات غیرمستقیم عوامل تأثیرگذار مورد مطالعه در زمینه سیاست‌گذاری توسعه شهر کربلا مبتنی بر گردشگری با استفاده از خروجی نرم‌افزار میک مک پرداخته شده که نتایج آن در شکل ۶ قابل مشاهده است. همچنین جداول ۶ و ۷، عوامل استخراجی را می‌توان به شرح زیر مطابق با تقسیم‌بندی متغیرهای خروجی نرم‌افزار موردنظر بررسی نمود.

متغیرهای ریسک: این دسته شامل جلوگیری از تفکیکی غیرقانونی اراضی (x13)، راهبرد ارتقاء کیفی زندگی ساکنان محلات کم برخوردار (x27)، توجه به بحث رقابت‌پذیری شهری (x7) می‌باشند. به عبارتی این عوامل دارای بیشترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری غیرمستقیم در زمینه سیاست‌گذاری توسعه شهر کربلا هستند و به عبارتی مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار غیرمستقیم محسوب می‌شوند. لازم به توضیح است که این متغیرها در بخش متغیرهای ریسک قرار گرفته، لذا استعداد تبدیل شدن به موانع کلیدی را نیز دارا هستند.

متغیرهای دوجویی یا هدف: این بخش از متغیرها عبارت‌اند از افزایش مهارت حرفه‌ای شهروندان (x23)، توجه به امنیت فردی (x28)، ابهام در قوانین و مقررات مرتبط با تغییر کاربری اراضی (x5)، داشتن برنامه‌هایی در جهت جلب مشارکت مؤثر شهروندان در برنامه‌های توسعه شهری (x4)، سرمایه‌گذاری در بخش آموزش (x19)، توزیع عادلانه خدمات شهری (x25). این گروه از عوامل تأثیرگذار نتایج تکاملی سیستم هستند و به عبارتی دیگر نمایانگر اهداف ممکن در سیستم موردنظر بوده و با دست‌کاری در متغیرهای موردنظر می‌توان به هدف موردنظر و تکامل سیستم دست‌یافت.

متغیرهای پیشران که باعث تغییر در سیستم خواهد شد و به عبارتی دارای تأثیرگذاری بالایی هستند و شامل سرمایه‌گذاری ویژه در زمینه زیرساخت‌های رفاهی - بهداشتی (x32)، توجه به تعلق مکانی افراد مختلف (x20)، توسعه مراکز تفریحی و گردشگری (x14)، ایجاد مطلوب زیرساخت‌های مرتبط با سکونتگاه‌های جدید (x1)، رعایت اصول و موازین شهر سالم (x15)، استفاده از حمل‌ونقل پایدار (x29)، توسعه راه‌های مواصلاتی درون‌شهری (x30)، تغییر کاربری‌های اطراف شهرها و سکونتگاه‌های روستایی (x2) است.

دسته‌ای دیگر از متغیرها که در سمت چپ و پایین شکل ۶ قرار دارند و به عنوان متغیرهای مستقل شناخته می‌شوند. این متغیرها خود شامل دودسته متغیرهای مستقل (مانند توجه خاص و ویژه به سکونتگاه‌های غیررسمی (x24)، مشخص کردن چشم‌انداز روشن و مشخص در زمینه آینده‌نگری توسعه فیزیکی سکونتگاه‌ها (x12)) یا اهرم ثانویه (مانند توجه به شاخص‌های سرمایه اجتماعی شهروندان (x22)، عدم شفافیت در طرح‌های توسعه فیزیکی شهری (x11)، تقویت و بهبود عملکرد ناقص دولت در زمینه واگذاری اراضی به متقاضیان جدید (x10)) شناخته می‌شوند. به صورت کلی این دسته از متغیرها دارای تأثیرپذیری و تأثیرگذاری پایینی در سیستم هستند.

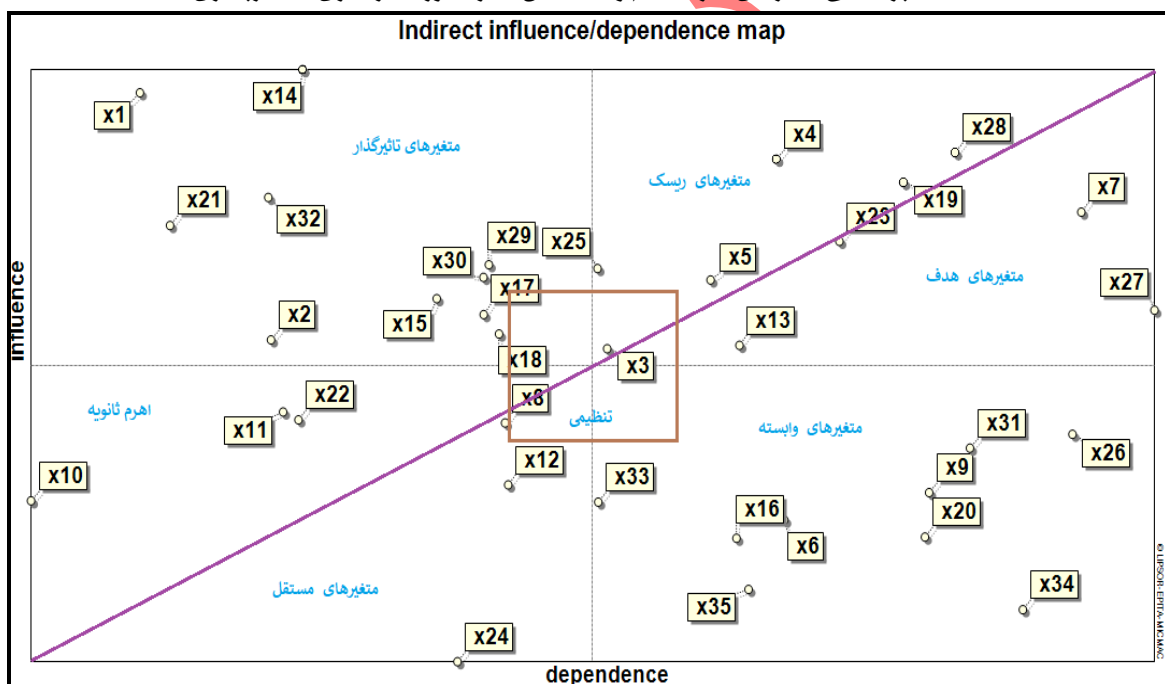
متغیرهای تأثیرپذیر در این مطالعه شامل افزایش امکانات تجاری - خدماتی (x26)، گسترش زیرساخت‌های مرتبط با پتانسیل‌های تولیدی با نگاهی به گردشگری مذهبی (x31)، توسعه مراکز و زیرساخت‌های تجاری - رفاهی اطراف حرم امام حسین (x34)، توجه به شکل و تراکم شهری (x35)، تقویت سرمایه‌گذاری دولتی و بخش خصوصی باهم در بخش توسعه شهری (x6)،

تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری / کج محان و جمشیدی

جلوگیری از تأثیرگذاری ملاحظات سیاسی بر برنامه‌های توسعه فیزیکی (x16)، برنامه‌ریزی در جهت برند سازی دائمی شهری (x9)، توجه به تعلق مکانی افراد مختلف (x20)، نگاهی ویژه به توسعه درون‌زای شهر (x33) است.

این متغیرها که در قسمت پایین و سمت راست شکل ۶ قرار دارند و از آن‌ها به‌عنوان متغیر نتیجه نیز یاد می‌شود. این متغیرها از تأثیرپذیری بسیار بالا از سیستم و تأثیرگذاری بسیار پایین در سیستم برخوردار هستند. به‌صورت کلی می‌توان گفت که این دسته از متغیرها نتیجه متغیرهای مستقل (سمت پایین و چپ شکل ۶) بوده و اگر متغیرهای مستقل و تأثیرگذار روند مثبتی داشته باشند، این متغیرها نیز مثبت خواهند بود. دسته‌ای دیگر از متغیرهای در سیستم موردنظر وجود دارند و به‌عنوان متغیرهای تنظیمی شناخته می‌شوند. این متغیرها که در نزدیکی مرکز شکل ۶ قرار دارند و شامل توجه به گروه‌های مختلف ذینفعان در توسعه شهری (x8)، افزایش تعامل در بین شهروندان جامعه (x3)، توسعه زیرساخت‌های الکترونیک شهری (x18)، تشویق به رشد و توسعه از درون (x17) هست. این متغیرها حالت تنظیمی دارند و گاهی به‌عنوان اهرم ثانویه نیز عمل می‌کنند. بسته به سیاست‌هایی که برنامه‌ریزان و مدیران برای اهداف خود بکار می‌برند، این متغیرها قابلیت ارتقاء به متغیرهای تأثیرگذار، متغیرهای تعیین‌کننده و یا متغیرهای هدف و ریسک را دارند.

شکل ۶: پراکندگی متغیرهای غیرمستقیم و جایگاه آن‌ها در محور تأثیرگذاری - تأثیرپذیری

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۶: اثرگذاری و اثرپذیری عوامل غیرمستقیم تأثیرگذار در زمینه سیاست‌گذاری توسعه شهر کربلا

متغیرهای تعیین‌کننده یا تأثیرگذار	سرمایه‌گذاری ویژه در زمینه زیرساخت‌های رفاهی - بهداشتی (x32)، توجه به تعلق مکانی افراد مختلف (x20)، توسعه مراکز تفریحی و گردشگری (x14)، ایجاد مطلوب زیرساخت‌های مرتبط با سکونتگاه‌های جدید (x1)، رعایت اصول و موازین شهر سالم (x15)، استفاده از حمل‌ونقل پایدار (x29)، توسعه راه‌های مواصلاتی درون‌شهری (x30)، تغییر کاربری‌های اطراف شهرها و سکونتگاه‌های روستایی (x2)
متغیرهای ریسک	جلوگیری از تفکیکی غیرقانونی اراضی (x13)، راهبرد ارتقاء کیفی زندگی ساکنان محلات کم‌برخوردار (x27)، توجه به بحث رقابت‌پذیری شهری (x7)

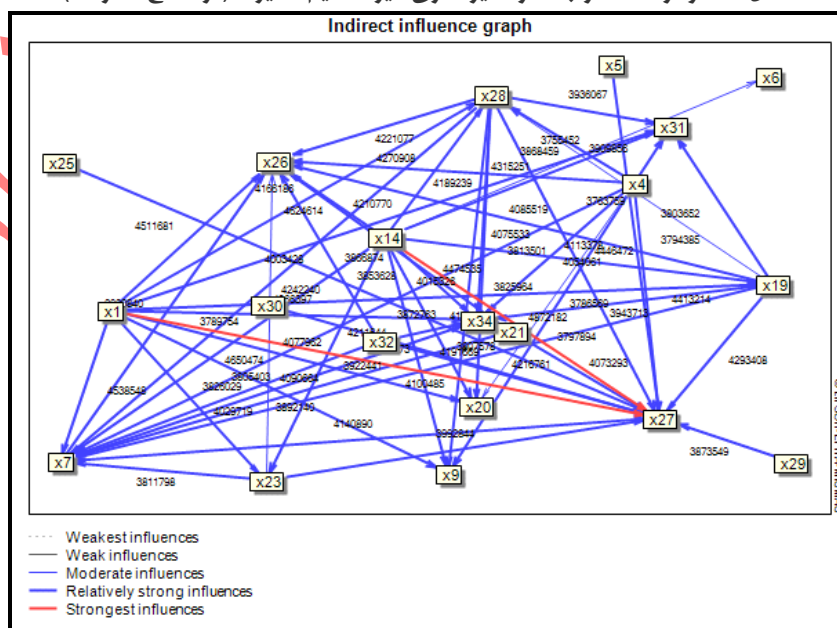
دووجهی	هدف	افزایش مهارت حرفه‌ای شهروندان (x23)، توجه به امنیت فردی (x28)، ابهام در قوانین و مقررات مرتبط با تغییر کاربری اراضی (x5)، داشتن برنامه‌هایی در جهت جلب مشارکت مؤثر شهروندان در برنامه‌های توسعه شهری (x4)، سرمایه‌گذاری در بخش آموزش (x19)، توزیع عادلانه خدمات شهری (x25)،
متغیرهای تأثیرپذیر		افزایش امکانات تجاری - خدماتی (x26)، گسترش زیرساخت‌های مرتبط با پتانسیل‌های تولیدی با نگاهی به گردشگری مذهبی (x31)، توسعه مراکز و زیرساخت‌های تجاری - رفاهی اطراف حرم امام حسین (x34)، توجه به شکل و تراکم شهری (x35)، تقویت سرمایه‌گذاری دولتی و بخش خصوصی باهم در بخش توسعه شهری (x6)، جلوگیری از تأثیرگذاری ملاحظات سیاسی بر برنامه‌های توسعه فیزیکی (x16)، برنامه‌ریزی در جهت برند سازی دائمی شهری (x9)، توجه به تعلق مکانی افراد مختلف (x20)، نگاهی ویژه به توسعه درون‌زای شهر (x33)
متغیرهای مستقل	مستقل	توجه خاص و ویژه به سکونتگاه‌های غیررسمی (x24)، مشخص کردن چشم‌انداز روشن و مشخص در زمینه آینده‌نگری توسعه فیزیکی سکونتگاه‌ها (x12)،
	اهرم ثانویه	توجه به شاخص‌های سرمایه اجتماعی شهروندان (x22)، عدم شفافیت در طرح‌های توسعه فیزیکی شهری (x11)، تقویت و بهبود عملکرد ناقص دولت در زمینه واگذاری اراضی به متقاضیان جدید (x10)
متغیرهای تنظیمی		توجه به گروه‌های مختلف ذینفعان در توسعه شهری (x8)، افزایش تعامل در بین شهروندان جامعه (x3)، توسعه زیرساخت‌های الکترونیک شهری (x18)، تشویق به رشد و توسعه از درون (x17)

جدول ۷. عوامل کلیدی تأثیرگذار غیرمستقیم در زمینه سیاست‌گذاری توسعه شهر کرمان

عوامل کلیدی تأثیرگذار غیرمستقیم				
رتبه	متغیر	میزان تأثیرگذاری	متغیر	میزان تأثیرپذیری
۱	x14	۴۰۹	x27	۴۲۶
۲	x1	۳۹۹	x7	۴۰۶
۳	x28	۳۷۳	x26	۴۰۴
۴	x4	۳۷۰	x34	۳۹۱
۵	x19	۳۶۰	x31	۳۷۷
۶	x32	۳۵۴	x28	۳۷۳
۷	x7	۳۴۷	x9	۳۶۶
۸	x21	۳۴۲	x20	۳۶۵
۹	x23	۳۳۵	x19	۳۵۹
۱۰	x29	۳۲۵	x23	۳۴۲
۱۱	x25	۳۲۳	x6	۳۲۸
۱۲	x30	۳۱۹	x4	۳۲۶
۱۳	x5	۳۱۸	x35	۳۱۹
۱۴	x15	۳۱۰	x13	۳۱۶
۱۵	x27	۳۰۵	x16	۳۱۵
۱۶	x17	۳۰۳	x5	۳۰۹

عوامل کلیدی تأثیرگذار غیرمستقیم				
رتبه	متغیر	میزان تأثیرگذاری	متغیر	میزان تأثیرپذیری
۱۷	x18	۲۹۵	x3	۲۸۱
۱۸	x2	۲۹۳	x33	۲۷۹
۱۹	x13	۲۹۰	x25	۲۷۹
۲۰	x3	۲۸۹	x12	۲۵۵
۲۱	x11	۲۶۱	x8	۲۵۴
۲۲	x22	۲۵۸	x18	۲۵۳
۲۳	x8	۲۵۷	x29	۲۵۰
۲۴	x26	۲۵۲	x17	۲۴۹
۲۵	x31	۲۴۶	x30	۲۴۹
۲۶	x12	۲۳۰	x24	۲۴۲
۲۷	x9	۲۲۷	x15	۱۳۶
۲۸	x10	۲۲۳	x14	۲۰۱
۲۹	x33	۲۲۳	x22	۲۰۰
۳۰	x6	۲۱۵	x11	۱۹۶
۳۱	x20	۲۰۸	x2	۱۹۳
۳۲	x16	۲۰۷	x32	۱۹۲
۳۳	x35	۱۸۵	x21	۱۶۶
۳۴	x34	۱۷۶	x1	۱۵۸
۳۵	x24	۱۵۴	x10	۱۲۹

شکل ۷. نمودار شدت ارتباط در تأثیرگذاری غیرمستقیم متغیرها (در سطح ۵ درصد)

مأخذ: یافته‌های پژوهش

شکل ۷ نمایش گرافیکی اثرگذاری غیرمستقیم عوامل مورد مطالعه در زمینه سیاست‌گذاری توسعه شهر کربلا را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌گردد در این تصویر اثرگذاری غیرمستقیم هر یک از عوامل مورد بررسی را بر سایر عوامل دیگر نشان داده شده است. لازم به توضیح است که در این نمایش گرافیکی وضعیت تأثیرگذاری غیرمستقیم عوامل تأثیرگذار به صورت ضعیف‌ترین تا قوی‌ترین قابل مشاهده است. البته لازم به توضیح است که در شکل ۷ فقط قوی‌ترین اثرگذاری غیرمستقیم مورد مطالعه قابل مشاهده است.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش به تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر بر سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری در شهر کربلا (کشور عراق) می‌پردازد. شهر کربلا، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین قطب‌های مذهبی و فرهنگی جهان اسلام، از ظرفیت بی‌بدیلی در جذب گردشگران مذهبی و توسعه اقتصاد گردشگری برخوردار است. با این حال، کارآمدی سیاست‌های شهری در این حوزه مستلزم شناسایی و تحلیل نظام‌مند پیشران‌هایی است که در سطح سیاست‌گذاری، جهت‌گیری برنامه‌های توسعه شهری و شیوه‌های مدیریت گردشگری را شکل می‌دهند. بر همین اساس، این مطالعه با در نظر گرفتن ابعاد فرهنگی، مذهبی، اقتصادی، نهادی و زیرساختی، در پی ارائه چارچوبی مفهومی از پیشران‌های اساسی سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری است تا مبنایی برای تصمیم‌سازی و برنامه‌ریزی شهری در آینده فراهم آورد.

لازم به توضیح بوده، در روش میک مک، تمایز مفهومی روشنی میان متغیرهای اثرگذار صرف، متغیرهای ریسک/ناپایدار و پیشران‌های کلیدی نهایی وجود دارد. پیشران‌های کلیدی نهایی نه صرفاً بر اساس بیشترین اثرگذاری مستقیم، بلکه بر پایه تحلیل هم‌زمان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم و جایگاه متغیرها در ساختار کلی سیستم استخراج می‌شوند. از این رو، متغیرهای ریسک اگرچه دارای اثرگذاری و اثرپذیری بالا هستند، اما تنها در صورتی به‌عنوان پیشران کلیدی نهایی تلقی می‌شوند که در تحلیل اثرات غیرمستقیم نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در جهت‌دهی سیستم ایفا کنند.

به‌طور مشخص، یافته‌های پژوهش حاضر در چند محور اصلی با نتایج مطالعات پیشین همخوانی روشنی دارد. شناسایی توسعه مراکز تفریحی و گردشگری (X_{14}) به‌عنوان مهم‌ترین پیشران سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری، با نتایج عبدالله و جمشیدی (2024) همسو است که بر نقش ایجاد مراکز تفریحی، اوقات فراغت و برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت در افزایش امنیت عمومی، جذب سرمایه‌گذاری و ارتقای جایگاه بین‌المللی مقاصد گردشگری تأکید داشته‌اند. همچنین برجسته شدن ایجاد سکونتگاه‌های جدید (X_1) و توسعه زیرساخت‌های تولیدی (X_{31}) به‌عنوان پیشران‌های کلیدی، با یافته‌های سجادی و همکاران (۱۳۹۷) و بیگپور و همکاران (۱۴۰۰) در زمینه ضرورت تأمین زیرساخت‌ها، تجهیزات شهری و خدمات پشتیبان گردشگری همخوانی دارد و نشان می‌دهد که توسعه کالبدی و زیرساختی، بستر اولیه تحقق سیاست‌های گردشگری شهری محسوب می‌شود.

در بعد نهادی و اجتماعی، نقش برجسته اثربخشی دولت (X_{21})، مشارکت‌پذیری شهروندان (X_4) و مهارت‌افزایی شهروندان (X_{23}) با نتایج مطالعات اسکندرثانی و رضایی (2018) و همچنین کونگهان و همکاران (2015) همراستا است؛ به‌گونه‌ای که این مطالعات نیز بر اهمیت هماهنگی بین‌سازمانی، استقرار چارچوب‌های قانونی، نظام‌مندسازی مدیریت شهری و تقویت مشارکت‌های اجتماعی در موفقیت سیاست‌های توسعه گردشگری تأکید کرده‌اند. افزون بر این، یافته‌های گرا و همکاران (2020) مبنی بر نقش آموزش و سیاست‌گذاری کارآمد، به‌طور مستقیم با جایگاه مهارت‌افزایی و توانمندسازی منابع انسانی در میان پیشران‌های کلیدی پژوهش حاضر انطباق دارد.

تبیین پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه سیاست‌های شهری مبتنی بر گردشگری / کج محان و جمشیدی

از سوی دیگر، شناسایی ابهام در قوانین تغییر کاربری اراضی (X₅) به‌عنوان یک پیشران بازدارنده، با نتایج الحمود (2019) همخوانی دارد که ناکارآمدی سیاست‌ها، ضعف حمایت مالی و نارسایی ابزارهای نهادی و بازاریابی را از موانع اصلی توسعه گردشگری در شهرهای مذهبی معرفی می‌کند. در نهایت، تأکید پژوهش حاضر بر ضرورت نگاه ساختاری، یکپارچه و آگاهانه به سیاست‌های فضایی گردشگری، با یافته‌های کلچ و ماروت (2024) مبنی بر کمبود اقدامات استراتژیک در برنامه‌ریزی فضایی و ضعف هدایت آگاهانه توسعه گردشگری شهری همسو است. بر این اساس، می‌توان گفت نتایج این مطالعه نه تنها در امتداد ادبیات موجود قرار دارد، بلکه با تمرکز بر شناسایی پیشران‌های کلیدی و تبیین روابط اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها، سطح تحلیل سیاست‌گذاری شهری مبتنی بر گردشگری را ارتقا می‌بخشد.

به‌عنوان نکته تحلیلی پایانی می‌توان عنوان نمود، تکرار نسبی این عوامل در هر دو بعد تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم، بر استحکام و پایداری این پیشران‌ها در مدل تحلیلی صحنه می‌گذارد و نشان می‌دهد که این عوامل، صرفاً تأثیرات مقطعی نبوده، بلکه در یک سیستم به‌هم‌پیوسته، اثرات خود را در چندین لایه و از مسیرهای مختلف اعمال می‌کنند. بنابراین، هرگونه سیاست‌گذاری باید با نگاهی نظام‌مند و با در نظرگیری تعامل پویای این عوامل صورت پذیرد.

با توجه به یافته‌های پژوهش در حوزه عوامل مؤثر بر سیاست‌گذاری توسعه شهری مبتنی بر گردشگری در شهر کربلا، پیشنهادهای زیر جهت ارتقای وضعیت موجود ارائه می‌گردد:

1. توسعه یکپارچه مراکز تفریحی و گردشگری
- با توجه به نقش محوری شاخص X₁₄، پیشنهاد می‌شود برنامه‌ریزی جامعی برای توسعه کمی و کیفی فضاهای تفریحی و گردشگری با تأکید بر پایداری محیطی و همخوانی با هویت مذهبی شهر کربلا انجام پذیرد.
2. تدوین برنامه راهبردی برای زیرساخت‌های سکونتگاهی
- با در نظرگیری اهمیت شاخص X₁، ضروری است طرح‌های توسعه زیرساخت‌های اساسی (آب، برق، حمل‌ونقل، دسترسی‌های شهری) در سکونتگاه‌های جدید، مبتنی بر استانداردهای روز و با محوریت پایداری اجرایی گردد.
3. طرح ملی توانمندسازی حرفه‌ای شهروندان
- با استناد به جایگاه X₂₃، ایجاد دوره‌های آموزشی مهارت‌محور و متناسب با نیازهای بازار کار گردشگری، همراه با مشارکت سازمان فنی و حرفه‌ای و نهادهای دانشگاهی پیشنهاد می‌شود.
4. توسعه زیرساخت‌های تولیدی همسو با گردشگری مذهبی
- با توجه به وزن شاخص X₃₁، طراحی اکوسیستم اقتصادی یکپارچه شامل صنایع دستی، خدمات زائرین و محصولات فرهنگی-مذهبی در دستور کار قرار گیرد.
5. استقرار سازوکارهای مشارکت شهروندی ساختاریافته
- با توجه به نقش X₄، تشکیل کمیته‌های مشورتی محلی و بهره‌گیری از نظام پیشنهادهای الکترونیک برای جلب مشارکت شهروندان در مراحل مختلف طرح‌های توسعه شهری توصیه می‌گردد.
6. ارتقای نقش نظارتی و اجرایی دولت
- با توجه به جایگاه X₂₁، ساماندهی نهادهای متولی توسعه شهری و استقرار سیستم پایش و ارزیابی مبتنی بر شاخص‌های عملکردی (KPI) برای افزایش اثربخشی برنامه‌ها ضروری است.
7. شفاف‌سازی و اصلاح قوانین کاربری اراضی

- با توجه به اثر X5، بازنگری در قوانین موجود و تدوین دستورالعمل‌های شفاف برای تغییر کاربری‌ها با در نظرگیری ملاحظات محیط‌زیستی و عدالت فضایی پیشنهاد می‌شود.

بیانیه استفاده از هوش مصنوعی

نویسندگان اعلام می‌دارند که در فرایند نگارش مقاله از هیچ هوش مصنوعی استفاده نکرده‌اند.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی ندارد.

سهام نویسندگان در پژوهش

سهام نویسندگان در این پژوهش برابر است.

تضاد منافع

ندارد.

References

- Abdullah, F. A., & Jamshidi, A. (2024). Structural-interpretive modeling and sustainable tourism development: A case study of Al-Muthana Province in Iraq. *Geographical Journal of Tourism Space*, 13(52), 47–65. [In Persian]
- Aghajani, S. (2007). Ways to strengthen tourist attractions in Iranian cities. *Shoraha Journal*, 20, 18–22. [In Persian]
- Ahmed, N. (2024). Tourism impact on the cultural heritage of countries in the Middle East. *Journal of Applied Geographic Studies*, 3(1), 41–53.
- Alhamud, M. (2019). Analysis factors of the development of the tourism and hospitality sector in developing countries: The case of Syria. *Scientific Research and Development. Economics*, 7(2), 9–13.
https://doi.org/10.12737/article_5ccfcec0a61df8.62795734
- Amnesty International. (2009). *Amnesty International report 2009: The state of the world's human rights*. Amnesty International.
- Arulmozhi, S. J., Gurupandi, M., & Pandimeenal, R. (2025). Empowering women through pilgrimage tourism: A comparative study of rural-urban economic opportunities in Tamil Nadu. *Journal of Rural & Industrial Development*, 13(1).
<https://doi.org/10.21863/jrid/2025.13.1.003>
- Azhari, S., & Rezvani, M. R. (2025). Analyzing the taught patterns of urban tourism with an emphasis on sustainable development: A case study of Ardabil City. *Journal of Tourism Management Studies of the Smart Era*, 2(1), 103–122. [In Persian]
<https://doi.org/10.22072/tmsse.2025.2046707.1020>
- Bagheri, N., Razavian, M. T., & Tavakoli Nia, J. (2019). The role of urban green management in sustainable tourism development in Tajrish neighborhood. *Geography (Regional Planning)*, 9(36), 1–18. [In Persian]
- Bashir Khodaparasti, R., Bagheri Garbollah, H., & Jamshidi, A. R. (2024). Presenting the rural and agricultural ecotourism model by proposing operational solutions for business development. *Journal of Tourism and Development*, 13(4), 182–203. [In Persian]
<https://doi.org/10.22034/jtd.2024.447394.2898>
- Begpour, M., Shariat Panahi, M., & Faraji Rad, A. R. (2021). Evaluating the role of urban management in the sustainable development of tourism in Tehran. *Quarterly of New Attitudes in Human Geography*, 13(2), 2–24. [In Persian]
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.66972251.1400.13.2.1.2>

- Bertocchi, D., & Visentin, F. (2019). The overwhelmed city: Physical and social overcapacities of global tourism in Venice. *Sustainability*, 11(24).
<https://doi.org/10.3390/su11246937>
- Conaghan, A., Hanrahan, J., & McLoughlin, E. (2015). A model for the transition towards the sustainable management of tourism destinations in Ireland. *International Journal for Responsible Tourism*, 4(2), 103–122.
- Davari, S. E., & Amini, M. (2023). Future research in tourism development planning: A case study of Qaen City. *Geographical Sciences (Applied Geography)*, 19(42), 41–60. [In Persian]
- Edgell, D. L., & Swanson, J. R. (2013). *Tourism policy and planning*. Routledge.
- Eskandari Sani, M., & Rezaei, E. (2018). Future studies of urban management as a basis for the realization of competitiveness in tourism: A case study of Zahedan City. *Journal of Urban Social Geography*, 5(2), 1–16. [In Persian]
<https://doi.org/10.22103/JUSG.2019.1966>
- European Commission. (2020). *Territorial agenda 2030: A future for all places*.
<https://territorialagenda.eu/home.html>
- Faihan, S. M. (2014). Urban policy in Iraq for the period 1970–2012: An evaluation study. *Journal of Advanced Social Research*, 4, 58–76.
- Falahi, A., & Ronaghi, M. H. (2022). Identifying and ranking the interaction of structural barriers of community-based tourism in Iran. *Geography and Environmental Sustainability*, 12(2), 1–15. [In Persian]
<https://doi.org/10.22126/ges.2022.7391.2492>
- Fattahzadeh, Y., Salehi, E., & Khastou, M. (2024). Identifying and analyzing key drivers affecting sustainable tourism development with a futures research approach: A case study of Guilan Province. *Haft Hesar Journal of Environmental Studies*, 13(48), 87–104. [In Persian]
- Fernández, D. B., Escampa, M. H., & Vázquez, A. B. (2016). Tourism management in the historic city: The impact of urban planning policies. *International Journal of Scientific Management and Tourism*, 2(1), 379–391.
- Galani-Moutafi, V. (2013). Rural space (re)produced: Practices, performances and visions, a case study from an Aegean Island. *Journal of Rural Studies*, 32, 103–113.
- Ghaderi, E., Ziaee, M., Mahmoudzadeh, S. M., & Almostafa, B. (2026). Post-crisis international tourism in Damascus: Development, challenges and opportunities. *Geography (Regional Planning)*, 15(58), 70–98. [In Persian]
<https://doi.org/10.22034/jgeoq.2025.496779.4200>
- Godet, M., Durance, P., & Gerber, A. (2008). *Strategic foresight: La prospective—Use and misuse of scenario building*. Cahiers du LIPSOR.
- Grah, B., Dimovski, V., & Peterlin, J. (2020). Managing sustainable urban tourism development: The case of Ljubljana. *Sustainability*, 12(792), 1–17.
- Hall, C. M. (2008). *Tourism planning: Policies, processes and relationships*. Pearson Education.
- Hall, C. M., Gössling, S., & Scott, D. (2015). *The Routledge handbook of tourism and sustainability*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203072332>
- Hazbun, W. (2006). Explaining the Arab Middle East tourism paradox. *The Arab World Geographer*, 9(3), 201–214.
<https://doi.org/10.5555/arwg.9.3.388n8u1lu3865r38>
- Hovinen, G. R. (2002). Revisiting the destination lifecycle model. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 209–230.
[https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(01\)00036-6](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(01)00036-6)
- Imani Jajarmi, H. (2016). Critical study of urban development policies and plans in Iran. *Social Studies and Research in Iran*, 5(1), 79–102. [In Persian]
<https://doi.org/10.22059/jisir.2016.58377>
- Jamini, D., & Jamshidi, A. (2021). Modeling the factors affecting the development of entrepreneurship indicators in rural areas of Iran: A case study of Owramanat Region, Kermanshah Province. *Spatial Planning*, 11(3), 73–94. [In Persian]
<https://doi.org/10.22108/sppl.2021.128388.1576>

- Jamini, D., Jamshidi, A., & Abdolmaleki, M. (2022). Identifying the challenges of informal settlements and providing operational-executive solutions to improve them in Kurdistan Province: A case study of the urban separated area of Naysar. *Journal of Research and Urban Planning*, 12(47), 111–130. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.30495/jupm.2021.27932.3875>
- Jamshidi, A., Shamsoddini, A., & Jamini, D. (2023). Investigating and analyzing the effects of COVID-19 on the tourism industry in peri-urban areas: The case study of Javanrood City. *Urban Tourism*, 9(4), 23–45. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.22059/jut.2023.347349.1058>
- Kadi, J., Plank, L., & Seidl, R. (2022). Airbnb as a tool for inclusive tourism? *Tourism Geographies*, 24(4–5).
<https://doi.org/10.1080/14616688.2019.1654541>
- Karimi, G., Hassani, A., & Jahanian, M. (2022). Explaining the role of urban management components in tourism development: A case study of Tabriz Metropolis. *Urban Tourism*, 9(3), 63–77. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.22059/jut.2022.339693.1019>
- Kazemi, A., Azarbayjani, K., Sanayei, A., Ranjbarian, B., & Azarbayjani, K. (2010). Identifying the competitive advantages of the tourism industry in order to attract foreign tourists: A case study of Isfahan Province. *Journal of Urban-Regional Studies and Research*, 2(5), 93–110. **[In Persian]**
- Kazemnejad, A., Tajbakhsh, A. H., Moradi Sangachini, A. A., Saremi, H., & Moghani Rahimi, K. (2025). Identification of key drivers of urban development futures: A case study of District 5 of Tehran Municipality. *Urban Strategic Thought*, 3(2). **[In Persian]**
<https://doi.org/10.30479/ust.2025.22640.1216>
- Klepej, D., & Marot, N. (2024). Considering urban tourism in strategic spatial planning. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 5(2), 100136.
- Mahdian Bahnamiry, M., & Taghvaei, M. (2023). Analysis of key drivers affecting the development of creative tourism with a futuristic approach: A case study of Golestan Province. *Human Geography Research*, 55(1), 105–114. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.22059/jhgr.2022.334116.1008415>
- Makhlouf, A. (2019). Modern techniques and methods to ensure the development of tourism and hotel enterprises in the Syrian Arab Republic. *Vestnik of the Plekhanov Russian University of Economics*, 194–201.
<https://doi.org/10.21686/2413-2829-2019-3-194-201>
- Nientied, P. (2021). Rotterdam and the question of new urban tourism. *International Journal of Tourism Cities*, 7(2), 344–360.
<https://doi.org/10.1108/IJTC-03-2020-0033>
- Ono, H., & Kidokoro, T. (2020). Understanding the development patterns of informal settlements in Nairobi. *Japan Architectural Review*, 3(3), 384–393.
- Page, S. J., & Duignan, M. (2023). Progress in tourism management: Is urban tourism a paradoxical research domain? Progress since 2011 and prospects for the future. *Tourism Management*, 98, Article 104737.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104737>
- Patange, P., Srinithiviahshini, N. D., & Mahajan, D. M. (2013). Pilgrimage and the environment: Challenges in a pilgrimage center in Maharashtra, India. *International Journal of Environmental Sciences*, 3(6), 2269–2277.
- Pourahmad, A., Yousefi, R., Alinia, Y., & Moradpoor, N. (2015). Study of the effects of urban tourism on sustainable urban development with emphasis on residents' perceptions: A case study of Baneh City. *Urban Tourism*, 2(3), 253–273. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.22059/jut.2015.58447>
- Rocca, L. H. D., & Zielinski, S. (2022). Community-based tourism, social capital, and governance of post-conflict rural tourism destinations: The case of Minca, Sierra Nevada de Santa Marta, Colombia. *Tourism Management Perspectives*, 43, 100985.
<https://doi.org/10.1016/j.tmp.2022.100985>

- Sajadi, J., Razavian, M. T., Heidari, J., & Jamali, H. (2018). The role of urban management in sustainable development of coastal tourism from the perspective of the host society: A case study of Bushehr City. *Journal of Research and Urban Planning*, 9(33), 1–16. [In Persian]
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22285229.1397.9.33.1.0>
- Sedighi, E., Salman Mahini, A., Mirkarimi, S. H., Daliri, H., & Fath, B. (2019). Identification and analysis of key drivers of change in regional land use planning based on a foresight approach in Gorgan Township. *Town and Country Planning*, 11(2), 205–233. [In Persian]
<https://doi.org/10.22059/jtcp.2019.285863.670010>
- Sharpley, R. (2008). Planning for tourism: The case of Dubai. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 5(1), 13–30.
- Shokouhi Bidhendi, R., Azizabadi Farahani, F., Talebian, M. H., Ghalibaf, M. B., & Salehi Amiri, R. (2021). Strategic tourism management of Tehran: Challenges and opportunities. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 17(92), 75–88. [In Persian]
<https://doi.org/10.22034/bagh.2019.160240.3890>
- Shoval, N. (2018). Urban planning and tourism in European cities. *Tourism Geographies*, 20(3), 371–376.
- Sutrisnam, M., Saskara, N., & Ayu, I. (2020). Prospective analysis of sustainable tourism development in Penglipuran Village as a tourist village role model in Bali. *Technium Social Sciences Journal*, 13(1), 184–198.
- United Nations. (2009). *The Millennium Development Goals report 2009*. United Nations.
- Vafaei, A., Hataminejad, H., & Shekary Badi, A. (2019). Evaluation of urban planning components in sustainable tourism development: A case study of Kashan City. *Geographical Urban Planning Research*, 7(3), 455–470. [In Persian]
<https://doi.org/10.22059/jurbangeo.2018.242456.790>
- Vij, M., & Nadkarni, S. (2023). Middle East tourism: Opportunities and solutions. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 15(2), 192–196.
- Zakir Haqiqi, K., & Razmi, M. H. (2011). The role of urban planning in the sustainable development of urban tourism. *Conference on Tourism and Sustainable Development, Islamic Azad University, Hamadan Branch*, 1–11. [In Persian]